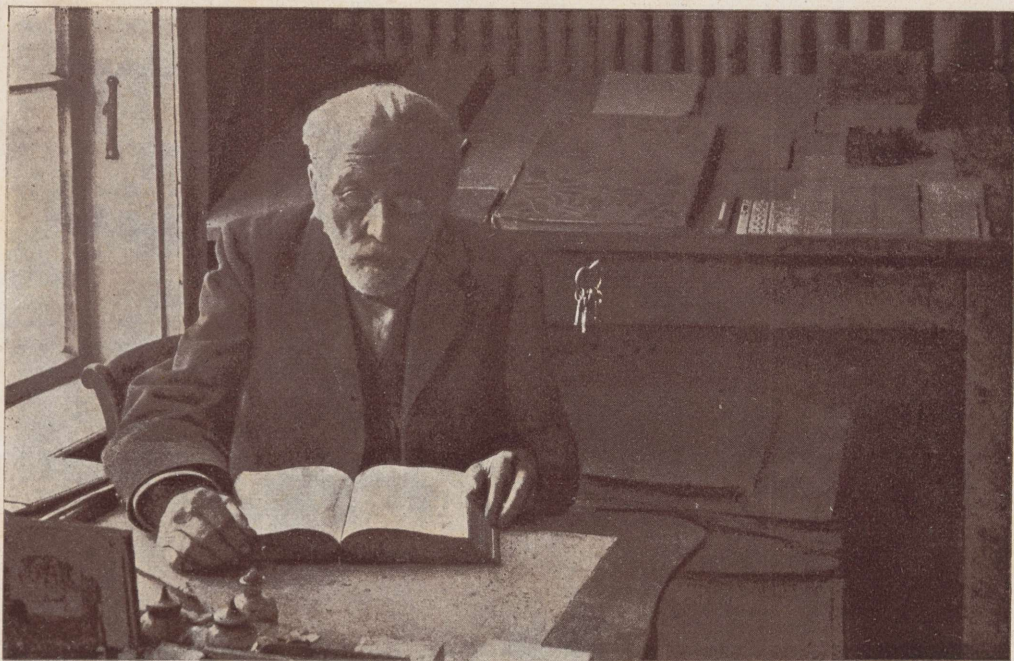

E. Anderson

FR. KUHLBARS
(VILLI ANDI)

A-9049

11459116

Friedrich Kuhlbarši
(Villi Andi)

Uurimised

aja- ning hariduslõõlisel väljal.

Aeg annab arutust
Eesti vanasõna

Sisu:

- I. Eestlastest ja nende nimest.
- II. Keltlastest ning lätlastest.
- III. Rahvaste rändamisest meie kodumaal aastasadade eest.
- IV. Toomapäeva õhtu Viljandi lossi õues aastal 1343.
- V. -vere ehk -ver (-fer) lõpuga kohanimedest.
- VI. Arvud hariduse ajalõõs.

E. Hunt'i trükk, Viljandis

U 30801527

TARTU ÜLIKOOI
RAAMATUKOBU

I. Eestlastest ja nende nimest.

Aastal 98 p. Kr. avaldas Rooma teadlane ning tähtis riigimees *Korneelius Tacitus* (l. Taatsitus) oma raamatu Germaania, milles ta 46 peatükis Saksamaad ning selle riigi rahvaid kirjeldab, ühtlasi esimesena toleaeget haritud maailma Eesti rahvaga tutvustab, kelle nime ta enamuses tarvitab ja *Aesti* kirjutab; ainsus — *aestus*. Tacituse aestid elasid Sueevi, s. o. praeguse Lääne mere keskhommikupoolsel kaldal ja olid agaramad põlluharijad, kui mõned teised vanaaegetsed rahvad.

Oma aja tähtsam maateaduse-uuriija *Klaudius Ptolemaios*, kes teise aastasaja keskkohal p. Kr. Aleksandria linnas Egiptusemaal tegev oli, tunneb nimepoolest kohta *Aistua* Lääne mere lõunapoolsel kaldal. — Ka nimetab ta Soome rahvast, kes tema juures *Finnoi*, Tacituse juures *Fenni* nime kannab. Nimi *Finne* on soomlasele laialises maailmas jäänud tänase päevani.

Ida-Gooti kuningas Theodorik Suur, kes ühtlasi ka Rooma keiser oli ja Ravenna või Veroona ehk Berni linnas Itaaliamaal valitses, saatis umbes aastal 520 mereäärsele *Haesti* (Hesti) rahvale, kes teda oma saatkonna ja merevaigu annetusega austanud, tänukirja, mida riigisekretär M. K. Kassio-

door üles tähendanud. *) — Nimest *Aesti* on siin *Haesti* saanud, nagu meie ajaloo algusel Liivi nimest *Aliste* Halliste ehk Hallist sai.

Omas Gootlaste ajaloos aastast 551 nimetab piiskop *Jordaan*es kaks korda *Vistula* ehk *Viskla*, s. o. praeguse *Veikseli* jõesuust hommiku pool mere ääres laialt asuvat ja „väga vagusat“ *Aesti* rahvast, keda ning palju teisi rahvaid *Ida-Gooti* kuningas *Hermanarich* ehk *Ermanarik* neljandal aastasajal olevat ära võitnud ja enese alla heitnud. —

Keiser *Kaarel Suure* eluloo-kirjutaja *Einhard* († 840 a.) kirjeldab nimetatud raamatus esimesena vähegi *Lääne* merd ja ütleb siis: „Selle mere lõunakaldal asuvad slaavlased ning aistid ja mitmesugused teised rahvad.“ Kõne all seisvat nime, mida *Einhard* üleüldiselt üks ainus kord tarvitab, kirjutab ta ja temaga ühes uuema aja teadlased suuremalt jaolt *Aisti*. (1) **)

Angelsaksi (*Inglise*) kuningas *Alfred Suur* (871—901) kirjeldab üheksanda aastasaja lõpu poole meresõitja *Vulfstaani* jutustuse järele *Eesti* rahva elukombeid, kes *Visle* (*Veikseli*) jõesuu ees seisva *Estmere* ääres asusid. — *Estmerel* on praegu nimeks *Frisches Haff*, *Leedu* keeli *G. Nesselmanni* järele—*Aismaares*.

Breemeni *Adam* († 1076 a.) jutustab, *Kura* ning *Aesti-* (*Eesti-*) maa olevat kuulu järele suured

*) Keiser *Theodorik Suur* (493—526 a.) kirjutada ei mõistnud. — Keiser *Kaarel Suurel* (768—814 a.) olnud õõseti ikka, ka reisi peal, tahvel ning raamatukene peapadja all, et siis, kui uni ei tahtnud tulla, ennast kirjutamises harjutada. — Keiser *Otto I.* (936—973 a.) keda ka *Suureks* hüütakse, mõistnud vaevalt lugeda.

**) Vaata: Täiendused.

meresaared. See huvitav uudis ei pane meid imes-
tama, kui kuuleme, Kaspia meri olevat paari aasta-
tuhande eest Põhja merega veeteel ühenduses
seisnud. See ühendav merekael seisib ja seisab aga
üksi tollaegsete teadlaste maa- ning mere-kaardite
peal, ei muial kuskil.

Nimetatud allikad, milles nimi *Aesti* jne. ette
tuleb, on — kuningas Alfredi angelsaksikeelne kir-
jeldus maha arvatud — ladinakeelsed.

Gootlaste juures on Eesti rahval nimeks *Aisteis*
(*Aistjös*), vana - skandinaavlaste juures *Eistir*
(*Eystir*), Alnpeke riimkroonikas aastast 1296—
Eisten. Kroonika kokkuseadja Toomas Hiärn
Saaremaal († 1678) kirjutab Eesti rahva nime Rootsi
allikate järele ka *Aisten* ning *Oesten*. (2).

Nagu kuulsime, kirjutavad Eesti nime:

98. aastal Tacitus — *Aesti*,

160. a. ümber Ptolemaios — *Aistuaia*,

520. a. ümber Kassiodoor — *Haesti*,

551. a. Jordaanes — *Aesti*,

815. a. Einhard — *Aisti*,

umbes 900. a. Alfred Suur — *Eestas*,

1075. a. ümber Breemeni Aadam — *Aesti*,

1296. a. Alnpeke oma riimkroonikas — *Eisten*,

1675. a. ümber Toomas Hiärn — *Aisten*, *Oesten*;

vana-skandinaavlastel kirjutavad *Eistir*, *Eystir*,
gootlastel — *Aisteis* (*Aistjös*).

Saksa keeles on nimel Eestimaa järgmine kuju:
esiaalselt Eistland, Eystland, siis Ehtland, ka Esth-
land ja viimati Estland; Ladina k. *Estoonia*.

Aasta 1400 ümber ja hiljemalt oli soomlastel
ja ka teistel idapoolsetel rahvastel rootslaste juures
nimeks *Oestermän*; rootslastel ning norralastel oli
samal ajal inglaste juures nimeks *Ostmanni*.

Mõlemad nimed tähendavad idapoolseid rahvaid. Sellest järeldati, et ka Eesti nimi esialgselt ühte iseäralist rahvatõugu ehk -haru ei tähendanudki, vaid nimeks olla olnud kõigile hommikupoolsetele maadele ning nende elanikkudele, nende sügu ehk tõu peale vaatamata.

Selle vastu tuleb vaielda.

XI ning XII aastasajal kauplevad Visbi linnaga Ojamaal kümme iseäralist rahvast, nimelt: sakslased ning russid (venelased), daanlased ning greeklased, vendid (slaavlased) ning preislased (lätlased), poolakad ning juudid, eestlased ning liivlased. — Sellest selgub, et eestlased juba 900 aasta eest kahtlemata üks iseäraline rahvas on olnud.

Seda väidet toetab varemalt ka Jordaanes, kui ta omas Gootlaste ajaloos (551. a) *Aesti* rahva ligikonnas veel teisi rahvaid laseb elada; niisama ka Einhard, kui ta Kaarel Suure eluloos (815. a.) aistide kõrval asuvaid slaavlasti jne. nimetab.

Nagu meie ei või ütelda: Kaspia mere ääres asuvad perslased, hommikumaalased ja veel teised rahvad, sest perslased on ju ka hommikumaalased, nii ei võinud ka Einhard, kui *Aisti*, *Aesti* ehk Eesti üleüldiselt kõiki hommikupoolseid rahvaid tähendaks, ütelda: Lääne mere lõunakaldal asuvad slaavlased, aistid ja mitmesugused teised rahvad, sest Einhardile, kes Aacheni ehk „Aakeni“ linnas elas, olid slaavlased (obodriitid jne.) niisama hommikupoolsed, nagu aistidki.

Et Tacitus *Aesti* rahvastest jutustab, sellest järeldame, et eestlased juba siis mitmesse harusse jagunesid.

Kuna vanemad teadlased arvamises olid ja mõned praegugi veel arvavad, et *Aesti* rahvad, kes

mere ääres Visla jõe suust hommiku pool laialt asusid, praeguste eestlaste esivanemad või vähemalt nende sugulased pidid olema, on uuemal ajal mõnelt poolt otsusele jõutud, et meil siin leedulaste, vana-preislaste või mõne teise rahvaga tegemist olevat.

Asja selgitamiseks oleks siin järgmist ütelda. Kööningsbergi professori Dr. A d a l b e r t B e z z e n b e r g i tõendust mööda on Lääne mere kallastel juba jää-ajal inimesed, nimelt „aistid“ elanud, ja Berliini maailmakuulsa professori Dr. R u d o l f V i r c h o v i järele, kes ka meie maal asja uurimas käis, olid Lääne mere maade alginimesed Soome tõugu. *)

Katsume ka omalt poolt selle väite kindlustamiseks tunnistusi ette tuua.

Veikseli jõe vanem nimi oli, nagu kuulsime, Visla, mis Poola keeles veel praegugi tarvitusel on. Syrjani sõna *vizlats*, *vizlas* ehk *vizlõb* tähendab jooksvat vett, jõge. Visla nimelisi kohte leiame ka omalt kodumaalt, nimelt Koiva jõe pealmise jooksu ligikonnast, Järvamaalt ja teisalt.

Praegusel Daanimaal oli juba vana-greeklaste ning roomlaste juures nimeks Cimbri ehk Kimbri poolsaar. Cimbrid ehk kimbrid, kes seal kohati kaunis liivarikkal maal elasid, rändasid küll juba teise aastasaja lõpul enne Kr. suurelt jaolt lõuna poole, aga nimi Cimbri ehk Kimbri poolsaar ei ole praegugi veel unustusesse jäänud. Syrjani sõna *dzimbyr*, millest see nimi nähtavaste on välja võrsunud, tähendab kruusa, liiva. —

Syrjani keele Permi murdes tähendab sõna *estys* siinset ehk kodumaalset (elanikku).

*) Vaata: Fin.-Ugr. Forschungen, I. 1901 a. Anzeiger, lhk, 119.

Nestor († 1114 a. ümber), kes 800 aasta eest elas, tunneb nimepoolest maakonda *Noroma*, millest juba vanal ajal *Neroma* ja *Norova* ehk *Narova* on saanud. Ostjaki *n'orom* tähendab sood, niisama ka Syrjani ning Votjaki *n'ur* ja Ostjaki-Samojeedi ning Voguli *n'ar* — Voguli *n'urum* ning Soome *nurmi* tähendavad heinamaad, Eesti nurm (norm)—põldu, viljavälja. Soome *noromaa* tähendab madalikku, orgu, ehk soorikast maad. (K. Ervast).

Nagu näeme on vana maakonna nimi *Noroma* Soome-Ugri keelest pärit, sellepeale vaatamata, et Sanskriti, Greeka ja teiste keelte abiga on katsutud kindlaks teha, *Noroma* olevat päris Leedu nimi.

Soome-Ugri keeltest on ka pärit kohanimed Muromaa, Kiiama, Kiioma (Kiiova, Kiiev) ja palju teisi.

Volga jõe keskkoha ja ka Kaama jõe paremal kaldal elavad ammust ajast saadik Soome sugu rahvad mitmes harus. Volgal ja ka Kaamal on Türgi-Tataari keeltes nimeks *Idel* jne., mis jõe tähendab. Hommikupoolset ilmakaart hakkasid sealsed Soome sugu rahvad idelaks ehk idaks, s. o. jõepoolseks kaareks hüüdma. Lääne poole väljarändajad võtsid selle nimetuse ühes ja tarvitavad teda meiegi pool tänase päevani. —

Jordaanes oma Gootlaste ajaloos (551. a.) nimetab „*Itemesti*“, s. o. idameeste rahvast, kes omal ajal Visla jõe ligikorras olevat elanud. Nime järele, millest Idumingen tehti, otsustada, oli see rahvas Soome-Ugri tõugu. — Läänepoolsetele väljarändajatele on nähtavasti ikka jälle idast lisa juurde tulnud: kuhu tee- ning kohaotsijad olid ette läinud, sinna rändasid teised tagant järele.

Kuna meie ida hommikupoolse maa ning taeva kohta käib, tähendavad Voguli *idä* ning Ostjaki

idai õhtut, sest vogulid ning ostjakid elavad Volgast ning Kaamast pahemal pool, nii et jõed nendest lääne ehk õhtu poole jäävad. — Meie õdang (õhtu) on Ostjaki keeli *aadang*, tähendab aga hommikut.

Kolga nimelisi kohte on meil kaunis rohkesti. Näituseks on ühel laialisel merelahel Tallinnast ida pool nimeks Kolk, niisama ka ühel merekäärul Saamlandist ehk merevaigu maast vähe põhja pool, vana Estmere ligikonnas, nagu seda kaardi pealt näha võib, mida professor Dr. A d a l b. B e z z e n b e r g e r oma uurimise-tööle „Die Kuurische Neh-rung“ juurde on lisanud. (3).

Eelseisvad kohanimed räägivad selle poolt, et Soome sugu rahvad muiste ka Lääne mere lõuna-poolsel kaldal on pesitanud. Nendele järgnesid aegade jooksul kohati keltlased, leedulased ning vana-preislased (lätlased). V ning VI aastasajal ujutasid slaavlased põhjapoolse Saksamaa kuni Elbe jõeni oma trobikondadega üle. Kui katk slaavlaste seas tubliste laastamise tööd oli teinud, võtsid germaanolased nende maakonnad eneste alla ja saksastasid IX ning X aastasajast saadik, nimelt aga XII aastasajal kõiki, keda nad eest leidsid. Viimased Elbe jõesuu ligikonnas, nimelt Lüneburi nõmmedel asuvad slaavlased kadusid XVIII aastasajal sakslaste sekka ära.

Võimalikuks tuleb arvata, et Eesti nimi Lääne mere lõuna- ning keskhommikupoolsel kaldal kohati ka siis veel edasi kestis, kui Eesti, s. o. Soome sugu rahvaid sealpool enam olemaski ei olnud. Ajaloolisel ajal ei ole aga leedulased, vana-preislased jne. iialgi Eesti nime kannud. Oli mõni nende harudest väga hallil muinasajal ehk vahest selle nime osaliseks saanud, siis olid need samasugused eest-

lased, nagu mõned lätlased praegu kuralased on: nad omandasid võõra nime. — Ka Liivimaa kannab oma nime ikka edasi, ehk tema rajades liivlasi enam olemaski ei ole.

Juba ammu enne seda, kui Einhard, Jordaanes ning Tacitus oma ajaloolised raamatud kirjutasid, oli Leedumaal vana-keltlaste juures nimeks *Litavīaa*, mis merepoolset maad tähendab. Sellest sai Ladina keeles *Litaunia*, Saksa k. *Litauen*, Vene k. *Litva*, Leedu k. *Lietuva*, Läti k. *Leischu seeme*, Iiri k. *Leetha*, Eesti k. Leedumaa.*) — Nii sagedaste, kui Leedumaa päriselanikud ajaloo näitelaval ette astuvad, on neil nimeks *Litauer*, *Litovzy*, *Litvini*, *Leitis*, leedulased jne., aga ei iialgi — aistid.

Meresõitja Vulfstaani jutustuse järele olevat eestlased, kes Eestmere ääres asusid, väledaid hobuseid kõrgeste hinnanud. Leedulased ning lätlased ei ole iialgi tublid hobusekasvatajad olnud. Mõne aja eest peeti Liibavi linnas hobuselaata, mis selle läbi tähtsaks sai, et sinna — nagu ajalehed omal ajal jutustasid — ühtegi hobust müügil ei viidud. Ka olevat eestlased hobuse piima joonud, õigemini käärivat jooki ehk viina hobuse piimast, nagu karjapidajad rohtlaantes, mis ennemalt hobusekasvatajate eestlaste kui leedulaste kohta võib käia. Seal sed elanikud olevat oma surnud ära põletanud. Küsitavaks jääb, kas leedulased umbes 1000 aasta eest üleüldiselt surnuid põletasid.

Hommikumaale rändavad ristosõitjad ja nende juhid olid suurelt osalt Prantsusemaalt pärit, mil

*) Teiste järele olevat nimi *Lietuva* Leedu sõnast *lytus* „vihm“ saanud ja tähendavat vihmarikast maad.

põhjusel hommikumaalased kõiki ristosõitjaid hakkasid frengideks, s. o. prantslasteks ja Euroopat Frankistaaniks hüüdma. Nimi „Frengi“ on ristu-
usulistele eurooplastele hommikumaal kohati jäänud kuni meie päivini. See ei tee aga itaallasi, sakslasi, inglasi jne. veel prantslasteks. Nii ei saa ka leedulased jne. sellega veel eestlasteks, kui nad ammu ununenud aegadel ajutiselt ehk vahest Eesti nime omandasid. — *Zipangu*, s. o. praegune Jaapan, tähendab maad, mille poolt päike tõuseb. Sellega on japaanlased „hommikumaalased“. Iialgi ei nimetata näituseks hiinlasi ja teisi Aasia rahvaid, ehk nad küll kõik meist hommiku pool elavad, japaanlasteks, vaid üksi japaanlasi. Nii olid ka muinaseestlased üks iseäraline rahvas. —

Tacituse järele kaldus *Aesti* keel oma kõla poolest Britannia keele poole. Siin on kaks võimalust olemas.

Dr. Karl Oppelt ja mõned teised väljamaa teadlased, kes muinasaega põhjalikult on uurinud, tõendavad, et *Alba* ehk Elbe jõesuu ümbruses 3000 aasta eest kahtlemata Soome-Ugri tõugu rahvad olla elanud.

Islandi meresaar sai oma esimesed elanikud küll alles VIII ja nimelt IX aastasajal, Britannia, s. o. praegune Inglismaa aga väga varakult. Juba nooremal kiviajal valmistati mannermaal, nimelt Elbe ning Reini jõe ligikonnas tamme tüvedest nii suuri lootsikuid, et üks ainus nendest suutis 30 inimest kanda. Nende lootsikutega võis ka lahtisel merel vagusa ilmaga suuremaid sõitusid, isegi kuni Britannia kallasteni ette võtta. Pealegi ühendanud Britanniat muiste mannermaaga maakaal, mida mõl-

lav ning mässav meri aga omal ajal (aastal 1031 enne Kr.) ära uhtunud.*)

Professor Dr. G. A. Klöden (l. Klööden) — † 1885 — kirjeldab omas Maateaduse käsiraamatus ühte rahva haru, keda aegade voolud Kesk-lirimaa mägede peale paiskanud. Kõik, mis nimetatud teadlane selle rahva kohta ette toob kuni nende elanikkude peaaegu maani ulatava musta kuueni, on Soome sugu rahvaste tundemärgid. Nii on võimalus olemas, et Tacituse usaldusemehed mitte üksi Läänemere keskhommikupoolsel kaldal, vaid ka Britannias Soome-Ugri keeli kuulda said.**)

Teine võimalus. Tõenäolisem tahaks siiski olla, et meil siin Kelti keelega tegemist on, mida tol ajal Britannias rohkeste räägiti ja mille jälgi kohanimedes ka Visla ligikonnast on leitud. Keltlasi, kes Läänemere rannal eestlastega segi elasid ja kui elava loomuga inimesed võõrale kergemalt silma paistsid, kui vagusad eestlased, peeti nähtavaste eestlasteks. — Angelsaksi ehk Inglise riik ning keel saivad oma alguse alles viienda aastasaja keskkojal, nii et Inglise keelt Tacituse ajal (55—117 a.) veel olemaski ei olnud. Juulius Caesar (l. Tseesar), kes kaks korda, nimelt aastal 55 ning 54 enne Kr. Inglismaal käis, kirjeldab küll sealseid rahvaid, ei lausu aga nende keele kohta sõnagi. —

*) Söögijätised ehk n. n. kjökkenmöddingerid kivi-ajast ei puudu Britannias.

**) Liverpool, kuni 76 meetri kõrguseni liivakünkal, praegu Londoni järele kõige suurem ning tähtsam mere- ning kaubalinn Inglismaal, oli esialgselt väike kalameeste külake. Aasta 1600 ümber oli sellel külal 138 maja. — Meie aja inglaste suus kõlab nimi Liverpool Liverpuul. Jaotame selle nime tema esialgse kuju ning kõla järele osadesse, siis saame: liiv, veer, pool, mis kõik nagu meie keelest pärit oleksid.

Mooritz Brandis, kes meie maad ja siinseid rahvaid hästi tundis, jutustab 1600 aasta ümber oma Liivimaa ajaloo: „Kura sisemaal räägitakse murrakut, mida Läti keelega võib võrrelda, kuna rannamail kuni Preisi piirini ka Liivi keelt (s. o. Eesti keele ligemat sugulast) leiame. — Preisi piirist kuni vana Estmere põhjapoolse osani on linnuteel sada kilomeetrit ja sealt kuni Visla jõesuu harudeni umbes niisama palju maad. Et Liivi ning Eesti maakondade rajad üleüldiselt, nimelt ka mereäärsetel maadel aastasadade vältusel põhja poole võisid nihkuda, on arusaadav; nihkusid ju samal ajal mõned teised rahvad veel kaugemalegi põhja poole, kui liivlased ning eestlased. —

Rahvad saavad oma nime teistest rahvastest tavaliselt kohtade järele, kus nad elavad, kas mägedel või madalmaal, kas mere, järvede või soode ääres, kas hommiku või õhtu, lõuna või põhja pool jne. jne. Ka nende väljaspoolt silmapaistvate tundemärkide järele hakatakse rahvaid nimetama, aga üliharuldaselt nende iseloomu järele. Küll võib aga nimi rahva iseloomu järele iseäralise tähenduse omandada. Näituseks tähendab sõna türklane ka röövlit, nii et keegi seda nime ei soovi kanda, vaid kõik türklased üksi osmaanid ehk ottomaanid tahavad olla.

Kaukaasia mägestikus, kuhu aastatuhandete jooksul mitmesuguseid rahvaid on kokku hoovanud, ei ole haruldane nähtus, et mõnel rahvaharul nii palju nimesid on, kui naabrirahvaid, sest iga naabrirahva juures on tal iseäraline nimi. —

Austria (*Orienteale regnum*) Öösterreich ehk Ööstreich, s. o. idariik on oma nime lääne poolt

saanud; lääne poolt sai ka meie maa ning meie rahvas oma kogu maailmas tuntud Eesti nime. Peale selle on eestlastel veel nimeks soomlaste juures *Virolaiset*, s. o. veere ehk ääreelanikud, lätlaste juures Igauni (Ingauni?) ja venelaste juures Vene riigi algusel *Чюдѣ*, mis võõraid, s. o. mittevenelaisi tähendab.

Mineva aastasaja esimesel poolel, küll vist ka varemalt oli nimi Eesti eestlaste eneste juures peaaegu koguni unustusesse jäänud. Eestlased olid lihtsalt põlluharija „maarahvas“, „maamehed“, „mittesakslased“, kellel õigustki ei olnud linnades elada. Nende keel oli „maakeel“, kuna linnades teine keel valitses. Esimesed Eesti ajalehed ilmusid mineva aastasaja keskkohal „maa ja linna rahvale“. —

Eesti nime saamise kohta on veel järgmine võimalus olemas. Aastal 1843 leiti praeguse Khorsbaadi ligikonnast, vanast Niinive linnast umbes 16 kilomeetrit kirde pool, varemed üles väga toredast linnast, millele suurkuningas Sargon II aastal 711 enne Kr. põhja pannud. Sel linnal olnud, nagu küllkirjad jutustavad, kaheksa väravat. Hommikupoolisel sissekäigu kohal olnud nimeks *Ao* värav. *Ao*, mis valgust ehk koitu tähendab, seisis hommikumaalaste juures jumalikus auus. *Ao*-, s. o. koidutäht on meie keele Võru ehk lõunapoolses murdes praegugi veel tarvitusel. — Aasiast Euroopasse ehk Hommikumaalt Öhtumaale sisserändavatelt rahvastelt küsiti: „Kust teie tulete?“ Need vastasid: „Meie tuleme aost“, s. o. idast ehk hommiku poolt. *Aost* jäi nendele ja nende uuele seisukohale nimeks, nagu nimekirjast IX kuni XII aastasajani, mida professor Dr. Mooritz Heyne kokku seadnud ja

aastal 1867 avaldanud, näha võib. *Aost-* sai *Oost-*, *Hoost-*, *Ast-*, *Ost-*, mida ikka ühe teise sõnaga ühendatult tarvitatakse, nagu meiegi ütleme: Eestimaa, Eesti rahvas, Eesti keel jne., näituseks: *Aostar-uuald*, s. o. idapoolne vald ehk hommikupoolsete asupaik, nende maakond. *Aost* on saanud vanemas Saksa keeles *oosten*, praeguses Saksa keeles *Ost* ehk *Osten*, Hollandi keeles *oosten*, Daani k. *öst*, Rootsi k. *öster*, Inglise k. *east* (l. iist). Võrdle sellega meie ida, idast ehk east. — Hiina keeli on hommik *dschao*.

Ida- ning kirdepoolses Euroopas on muiste ikka nii kaugele kui meie pilk minevikku ulatab Soome-Ugri tõugu rahvad pesitanud. Mõned teiste rahvaste osad ehk killud, mis rahvarändamiste aegadel Soome sugu rahvaste vahele sattusid, kadusid nende sekka ära, või lahkusid siit avaramatel aegadel.

Meil tuleb nüüd veel vastust otsida küsimise peale: Mispärast ei nimetata kõiki Soomesugu rahvaid ka ajaloolisel ajal idapoolseks? Vastust leida ei ole raske. Kõne all seisva rahva üksikud idapoolsed harud olid maailma näitelavalt kadunud. Lääne-Euroopa ei teadnud nende olemisest nii hästi kui mitte midagi, kuni professor Dr. A. L. Schlözer 40-aastase hoolsa uurimise järele nad jälle üles leidis ja aasta 150 eest haritud maailma nendega tutvustas. Iga haru oli aga aegade jooksul iseäralikuks rahvaks välja võrsunud; igal ühel nendest ol oma iseäraline nimi ja iseäraline keel. (4).

Meie räägime Eesti, Liivi, Vadjala, Soome ning Vepsa; Syrjani, Votjaki, Mordva ning Tschheremissi; Voguli, Ostjaki ning Ungaari ehk Ungru rahvast ning keelest. Kõik need n. n. Soome-Ugri keeled

olid aastatuhandete eest üks keel. Nad on praegugi koore, s. o. välimise kuju ning muudatuste poolest teine-teisega sugulased, kuid sõnade ning lausete sisu ehk tuum on nimelt teiste keelte mõjul juba nii väga muutunud, et eestlane oma emakeeles nimetatud rahvastega mõtteid vahetada ei saa.

Nimi hommikumaalased ei ole aga ka idapoolsete Soome-Ugri rahvaste juures veel koguni unustusesse jäänud ja kadunud. Tal on küll teine kõla, kui nimel Eesti, kuid tähendus on üks ja seesama.

Votjaki *tschuk* tähendab hommikut, *tschukpal* on meie ida pool. Sellega oleks Vene nime *чухонцы* tähendus: rahvas, kes hommiku pool elab ehk kes „aost“ on tulnud. Votjaki *schundy* ehk *schondy dschuschanitsch* tähendab päikese tõusu. Tschuansid on praegugi veel ühe Siberis asuva algrahva nimi. — Syrjani *asyl* tähendab hommikut ja ida, *asja kija* — koidu kuma ehk valguse kiiresid, mis Aasiast, „aost“ ehk hommiku poolt tulevad. — Tähtsama muinasaja-uuriija professor Dr. M. C. Castrèni järele (1813—1852 a.) on rahvanimi tscheremissid saanud Ersa-Mordva sõnadest *tschi lisme*, mis päikese tõusu ja ida-kaart tähendavad.

Sellega lõpetame oma tänase jalutuskäigu ajaloolisel väljal lootuses, et meie teekond mitte koguni asjata ei olnud ja et tulevik meid läbi muinas-aegse umbse udu aeg-ajalt suuremale selgusele ikka lähemale viib.

Viljandis, 13. IV 1918 a.

Täienduseks.

1. (lhk. 4).

Nimi Egiptus kirjutatakse Saksa keeles Ägypten, Ladina k. *Aegyptus*, vana-Greeka k. *Aigyptos*. Einhard ei kirjutanud Eesti nime mitte *Aesti*, nagu Taacitus ning Jordaanes, vaid *Aisti*, sest et Greeka keele kõla tema kõrvale enam meeldis.

2. (lhk. 5).

Luuletaja Dietmar v. Aist'i nime XII aastasajast kirjutatakse Aist, Aste, Eist, Eyste. Võrdle sellega kõla poolest rahvanime Aisten, Aesten, Eisten, Eysten ja Eesten, aga ka nime Astijärv. — Võrdle ka ostjakide kodust nime *Ass-Jak* Astijärve nimega.

3. (lhk. 9).

Omas Maateaduse käsiraamatu neljandas osas nimetab Dr. H. A. D a a n i e l († 1871. a.) Saksamaa põhjapoolses jaos seitse Damme nimelist kohta. Neid on seal aga veel enam. Nimi Dammgard on Zürichi professori Dr. J. J. E g l i ümberpaneku järelle Saksa keelde Eichenburg, *) s. o. Eesti keeli tamme linn ehk kindlus. Nime esimene osa on sellega Eesti sõna, kuid selle vahendiga, et healikust t on d saanud. — Luuletaja J. H. V o s s († 1826. a.), Põhja-Saksamaalt pärit, kirjeldab seotud kõnes nähtavaste oma kodukoha auuväärt köster-koõliõpetaja „Tamme“ 70-aastast sünnipäeva. — Sellest näeme, et sõna tamm koha- ning suguharunimena mitte üksi meie kodumaal rohkel arvul tarvitusel

*) Vaata: Dr. J. J. E g l i, *Nomina geographica*, 1893. a., lhk. 229.

ei ole, vaid et ta isegi Lääne mere lõunapoolse kaldal veel edasi elab. — Võrrelda võiks teineteisega veel kohanimesid nagu Soome *Maanselkä* ja Saksa Selke, kõrgustiku ning jõe nimi; Eesti nime Ilmjärv, Soome *Ilmola* ja Saksa Ilm, Ilmenau (*Ilmina*) jne.

Nimetan siin veel, et Tüüringi ning Saksi maakondades, kust jõed Selke ning Ilm läbi jooksevad, elanikud küll näituseks dunkel, s. o. pime ehk tume kirjutavad, aga tunkel loevad. Ka ei ütle tüüringlane mitte Dammbach, vaid Tammpach. See on just nii, nagu meie seda eestlaste ja teiste Soome sugu rahvaste suust oleme harjunud kuulma.

4. (lhk. 15).

Keiser Augustuse ajal oli ühe tähtsa templi järele Lyoni (l. Liongi) linnas, Prantsusemaal, 60 rahvaharu, igaüks iseäralise nimega. Tacitus tunneb Saksamaal nimepoolest umbes 40 rahvast, ja slaavlased ehk vendid, kuidas neid veel nimetatakse, olid omal ajal mitmeks kümneks osaks välja võrsunud, kellel igalühel oma iseäraline nimi oli, nagu obodriitid, mida Einhard abodriitid kirjutab, jne. Meiegi räägime järvalastest, virulastest, harjulastest, jne., ehk need küll kõik eestlased on. Paljud vanaaegsetest nimedest on jäljeta kadunud; teised elavad küll veel edasi nimelt teaduse-raamatutes, nagu näituseks Jordaane Gootlaste ajaloos, tumestavad aga sagedaste meie pilku minevikku kui arusamata mõistatused, millega midagi ei tea peale hakata. Veel teised saavad iseseisvaks rahvaks väljaharunenud osade nimeks ja jäävad kestma, nagu nimed liivlased, soomlased jne. —

II. Keltlastest ning lätlastest.

Aastal 15 enne meie ajaarvamise algust, s. o. praegu 1934 aasta eest, hävitasid keiser Oktaviaanus Augustuse pojandid Druusus ning Tibeerius Rääti ehk Räädi (*Raetia*) riigi ära, mis idapoolses Alpi mägestikus, praeguse Tirooli, Graubündeni ning Voorarlbergi maakonna piirides asus ja laiendasid Rooma riigi rajasid kuni Doonau jõeni.

Räätlased, s. o. mäeelanikud — Kelti sõnast *rait*, mis kõrgustikku tähendab — olid, kui ka kohati teiste rahvastega enam või vähem segatud, Kelti ehk Gallia tõugu, s. o. keskmise kasvu, meeldiva kehaehituse, mustade siledete juukste ja elava loomuga.

Need räätlased, kes milgi tingimisel ei tahtnud Rooma iket kanda, olid sunnitud oma kodumaast ja sellega ühtlasi oma esivanemate pesapaigast, sealt kus kõrge mäe peal nende tähtsam, valguse loojale ehk päikesele pühendatud n. n. juultempel seisis, jäädavalt lahkuma. Nad läksid rändama, et laialisest maailmast enestele uut kodukohta otsida.

Seitse aastat hiljemalt, s. o. aastal 8 enne Kr. võttis suevide vürst Marbod, keiser Augustuse kasvandik, Reini jõe ülemise jooksu poolt tulles võidurikka sõjakäigu ette, mis peaausjalikult Saksa-maal, Böömimaal ning Sileesias asuvate keltlaste vastu oli sihitud ja — nagu tolleaegne tähtsam tead-

lane Starbo (62 a. enne Kr. — 24 a. p. Kr.) tõendab — kuni Soome sugu rahvasteni ulatanud. Nii ruttu, kui Marbodi riik tekkis, mis Doonau jõest kuni Lääne mereni ulatas, nii ruttu lagunes ta ka koost. Aga liikuma pandud Kelti rahva killud said selle sõjakäigu läbi ikka kaugemale tõrjutud ja teiste rahvaste, nimelt ka eestlaste vahele kiilutud, kuhu nad nähtavaste mõneks ajaks peatama jäid ja osalt nende rahvaste sekka ära kadusid, oma iseloomu ja mõnegi sõna ning kõnekäanu omast keelest ühes võttes, teised aga avaramatel aegadel siit jälle lahkusid.

Sellest rändamisest jutustavad ka meie kohanimed; sest rahvad rändavad ja kohanimed ühes nendega.

Dr. Ludwig Steub (1812—1888 a.), kes Alpi orgude, nimelt Tirooli maakonna muinasaega põhjalikult on uurinud, oletab, et mõned kohanimed, nagu *Elvas*, *Uderns* ja palju teisi juba 2½ tuhande aasta eest sealpool olevat tarvitusel olnud, s. o. umbes 1000 aastat varemalt, kui germaanlane (sakslane) oma jala jäädavalt Tirooli pinnale pani. — Meie kohanimed Elva ning Uderna, Tartumaal, on nähtavalt endisest Räädi riigist pärit.

Alpi orgudest leiame ka väga vana kohanime *Taukil*, praegu *Taugl*. Pärnu-Viljandi maakonna Kaarli vallas on ühel talul nimeks *Taukli* ehk *Taukle*. Võrdle sellega *Tauga* talu tähtsa, aga ära hävitatud kivikalmuga, Karksi vallas ja *Daugul'a*, mõis Lätimaal.

Taukle talu ligikonnast, nimelt *Kaarli*, *Morna* ning *Tuhalaane* vallast leiame mitu *Taru* nimelist kohta, nimelt *Kaarli* vallast *Taru* talu tähtsa kivikalmuga. Juba aastatuhandete eest hingusele läinud

vana-Kelti keeles tähendab *daru* tamme. Tuhalaa-
nes on Taru nime kõrval ka kohanimi Tamme
(koolimaja) tarvitusel. — Meie tõru ehk tamme tõru
tahaks küll vist Kelti daruga ka keeleliselt ligemalt
sugulane olla. — Sanskriti keeles tähendab *taru*
puud, Jaapani keeles — aami ehk vaati.

Mõnegi meie laenatud kohanimede kohta võib
selle üle vaielda, kust ta õieti pärit võiks olla ja
millal ta siia on toodud. Mõned Kelti kohanimed
on nähtavaste ajaloolisel ajal meie maale sattunud.

Tallinnas võtsid, jutustab Rüssov oma kroo-
nikas, lhk. 194, aastal 1573 Rootsi poolt palgatud
5000 Schoti sõjameest osa. Sõja lõpul jäi ehk
vahest mõnigi nendest jäädavalt meie maale elama
ja andis oma uuele kodukohale keltikeelse nime,
sest schotlased on Kelti tõugu. Peale teiste oli ka
vürst Barclai de Tolly Schotimaalt pärit ja sellega
verepoolest keltlane.

Aastal 1816 sai Lota mõis (Charlottenthal),
Tartumaal, oma praeguse nime. Arvatavaste on
ka Morna mõis, Viljandimaal, selle nime uuemal
ajal saanud. Morna on aga ühe Kelti kaunima
naiskangelase nimi Ossiani — vanasti *Oisian*,
Ossin — muinasluuletuses, nagu need laulud veel
aasta 150 eest Iiri- ning Schotimaal rahvasuus elasid.

Donegal (l. Donnegaal) ehk Dungal, Irimaal,
on Kelti nimi ja tähendab vööra rahva kantsi ehk
asupaika. Kelti nimi on ka Niinigal (Päri mõis)
Viljandi maakonnas ja Niini- ehk Niinegal, Lätimaal.
Tema tähendus võiks olla: jõe- ehk alamõis, vana-
liri sõnast *nin* „jõgi, oja“, ehk *nuin* „madalik“, või,
mis veel võimalikum on: kellegi Niinuse asupaik.—
Siia kuuluvad ka kohanimed Lechtigal (Lähtru mõis)

ning Seinigal ehk Sennegal (Müüsleri mõis), Eesti maal, Serbigal ning Sissegal, Lätimaal, j. t.

Sileesiast, kus keltlased omal ajal asusid, leiame praegu nimesid nagu Mochenvälder. Nad tähendavad metsi, milles sigu tamme tõrudega nuumati. Siga on vana - Kelti, ka Iiri keeles *mukku* ja teistes uuemates Kelti keeltes *moch* ehk *mochyn*. Vist oli ka Paala jõe kallastel, Kolga-Jaani kihelkonnas, üks niisugune tähtjas sigadekasvatamise koht, mil põhjusel seda maakonda omal ajal *Moche*'ks hakati hüüdma. Pilistvere ja S.-Jaani kihelkonnal oli samal ajal nimeks *Alempois* ehk *-bois*, mis tagametsa maakonda tähendab. —

Heimtali mõis, Viljandi linna ligikonnas, sai oma praeguse nime aastal 1793. (Vaata: „Sakala“, 1916. a., nr. 79). Tema vanemad nimed olid Kurvitse ja Agende mõis. Nime *Agen*, hiljemalt *Agendicum* leiame juba aastal 107 enne Kr. Lõuna-Prantsusemaalt.

Praeguse Burtneeki järve vanemad nimed on Astijärv ja Beeverin. Nime Beeverin leiame mitmelt poolt, kus keltlased omal ajal asusid, ka Alpi mägedelt. Ka jõe nimi Saalis, Eesti keeli Salatsi, Läti keeli Salaze tahaks Kelti keelest pärit olla. Saalis oli Alpi orgudes juba aastal 1219 isegi tähtsaks suguharunimeks saanud. — Kahel kohal Viljandi linna ligikonnas on nimeks Dobra, mis veeäärset elukohta tähendab. Mitmelt poolt, kuhu keltlased oma jäljed järele on jätnud, leiame selle nime; ka Inglise tuntud mereäärset kaubalinnal *Dover* (l. Doover) oli aastal 1228 nimeks Dobra.

Kui kõla meid ei peta, võime isegi nime Viljandi Kelti keele abiga ära seletada. *Villa*, mida kohati vilja loetaks, tähendab asupaika maal,

andi ehk *endi* mäge. Viljandi etymoloogiline tähendus oleks sellega: elukoht maal, mäe peal ehk *mäevilla*. Selle poole kaldub ka Viljandi kõige vanem kirjutatud nimi *Viliënde*, sest kõla rõhk ei lange siin mitte vili vaid ende peale. Nimi Viljandi on eestlaste juures tähenduse „viljaandja“ omandanud. See ei muuda asja: esimene tähendus käib praeguse maalinna, järgmine maakonna kohta.

Keltlaste omad tahaksid veel olla kohanimed: Koitjärv (metsjärv), Kuusalu kihelk.; Epra (taga) Suure-Jaani ja Sangaste kihelk.; Kõpu ehk Kepo (aed, aiaga ümbritsetud elukoht), mitmel pool; Kaio (kodu, Gooti *haims*), Juuru ning Maarja-Magdaleena kihelk.; Vormsi saar, Hiiumaa jne. Siis nimelt ka: Dondangen, Läti keeli Dundanga, Laudoon ja palju teisi Kura- ning lõunapoolselt Liivimaalt.

Kust poolt ja kunas rohkearvulised nimed, nagu Arola, mis haritud maad tähendavad, meie maale on tulnud, ei tea kindlaste ütelda, vist adraga ühes keltlaste poolt. (Vaata: *Whitley Stokes*, *Urkelt. Sprachschatz* 1894. a., lhk. 17).

Aasta 1900 ümber jõudsin ma võrdlemise teel otsusele, et Kelti kohanimedid meie kodumaal suuremal arvul olemas on. Hiljemalt on ka tähtsad teadlased Kelti kohanimedid Lääne mere maakondadest otsinud ja leidnud.

Paari aastatuhande eest elasid Räädi riigi rajadel asuvad, kes mitte Kelti tõugu ei olnud ja roomlaste poolt germaanlaste liiki arvati. Need elurõõmsad elanikud muretsesid roomlastele vilja ja olid vabad, kuid ilma Rooma kodaniku õigusetä. *Laeti* oli nende nimi. Räädi riigi lagunemine pani ka *Laeti* rahva, s. o. sealpool asuvad lätlased liikuma ikka

kaugemale põhja poole. Nad olid endid kohati räätlastega seganud ja isegi Räädi nime omandanud, mida nad ka ühes võtsid. See nimi oli paari aastasaja eest lätlaste juures kohati veel tarvitusel; praegu on ta koguni unustusesse jäänud. Teised nimed, mis lätlastega põhja poole rändasid, on *Rossitten*, millest Läti suus Rosite sai, elukoht Lubaani järvest umbes 40 kilomeetrit keskhommiku pool, n. n. Lätgallias, ja Tiruli soo, Riia linnast lõuna pool.

Eestlased hakkasid uusi elanikka Lätte ehk Läti rahvaks hüüdma, sest et need allikarikkale Koiva kiltmaale jäädavalt peatama jäid. Aastal 1828 kirjutati Läti nime ka Saksa keeles Lätten, kuna uuemal ajal üksi Letten tarvitusele on võetud. — Kelti sõna *lethit* tähendab mäe kallakut. — Tähele tuleb siin panna, et sugusõnad, kui nad üksiku inimese või koha nimeks saavad, sagedaste oma lõpuhääliku muudavad. Meie ütleme näituseks sibulakaupmees, aga kaupmees Sibuli maja; meie ütleme liivaaук, aga Joh. Liivi luuletused; meie ütleme lepa puu, aga Suislepi vald, nii siis ka: lätte ehk allika vesi, aga Läti küla, Läti rahvas, Läti keel jne. Mõne Läti, s. o. lätte küla elanikud võivad ka eestlased jne. olla.

Sisserändavad keltlased (Greeka nimi) ehk gallialased (Rooma nimi), teiste sõnadega räädid ehk helveetsialased — lühendatult helvetid — ei asunud mitte soodesse, ega rabadesse elama, vaid tõrjusid siinsed elanikud eemale ja võtsid paremad põllud, armsamad aasad ja kaunimad külad oma alla. Siinsed väljarändajad panid jälle oma edasitungimisega teised, põhjapoolsed rahvaharud lii-

kuma. Sellel põhjusel ei võinud nende rahvaste vahekord siin ega seal hea olla.

Tol ajal on vist väljarändavad eestlased keltlaste poolt oma praeguse, kogu maailmas tuntud nime Finnen saanud, mille tähendus on: soomaalased ehk soomlased, teiste sõnadega soomaa elanikud, selle peale vaatamata, et Voguli *sooma* kinku ehk mäge tähendab.

Raskete aegade jäädavaks mälestuseks võtsid väljarändajad nimetuse *helvetti* ühes, mis soomlaste juures praegugi veel põrgut tähendab, kuna nende *perkele* (kurat) leedulaste pärandus on. —

Soomlaste ning laplaste vahekorra-st jutustab lugulaul *Kalevala*.

Meie ajaarvamise algusel asusid gootlased *Visla* (Veikseli) jõe alumise jooksu ligikonnas, kust nad teisel aastasajal lahkusid, et lõuna poole rännata. Ka Veikseli ümbrusest on Kelti jälgi leitud. Vist on keltlased seal gootlastega kokku pörkanud, ja et maa mõlematele üheskoos elamiseks kitsaks jäi, võtsid gootlased nõuks, enestele teisalt avaramat asupaika otsida.

Ka keltlased on omal ajal suuremalt jaolt siit lahkunud, et lääne poole rännata (Saxo) peale selle, kui nad Assamalla lahingus, umbes 10 kilomeetrit Väike-Maarjast lõuna pool, siinsete päriselanikkudega tuliselt olid kokku pörkanud. (Kp. XVII, 196 x.). Nimi Assamalla (Assamma, Assamma, *Assaemulae*) tähendab vist maad ehk kohta, kus keegi Kelti tõugu Assam valitses. Võrdle sellega: Bra-ehk Brovalla, kus VIII. aastasajal (umbes 715 ja 730 a. vahel) suur, väga vihane ja verine lahing löödi.

Vägimehe nimele *Starkadhr*, keda Skandi-naavia muinasjutud tunnevad, leiame teisendid Alpi orgudest, nagu näituseks *Starkolf* jne.

Siinsed keltlased jõudsid, Euroopast läbitungides, viimati arvatavasti Prantsusmaa loodepoolse rannani, kus nad oma Britannist tulnud sugurahvaga segatult praeguste bretoonlaste esivanemateks said.

Lõpuks oleks siin veel nimetada, et kuulus keeleteadlane Daani professor R. K. Rask (1787—1832 a.) juba saja aasta eest kaunis rohkesti Eesti sõnu uuematest Kelti keeltest ja teised uurijad Kelti sõnu suuremal arvul Eesti keelest on leidnud. Näituseks seisku siin Eesti seitse ja Bretooni *seiz*. (Vaata: „Arvud hariduse ajaloos“.)

31. VII. 1919. a.

III. Rahvaste rändamisest meie kodumaal, nimelt Sakala maakonnas aastasadade eest.

Sõda läks külast läbi ja võttis sealt enesega ühes hobused, kariloomad, vilja, raudvara ja kõik, millel vähegi väärtust oli. Kevade jõudis kätte. Hobuse asemel rakendas mees iseene puusaha ette, mida naene juhtis. Nii hariti ja seemendati põldu lootuses, et see viljanatukene, mis kusagil peidus sõjast ja röövsalkadest tähelepanemata ja puutumata oli jäänud, sügisel rohket saaki annaks. Vili ikaldas. Nälg tuli ja niitis rahvast murruna maha. Kellest nälg jagu ei saanud, selle koristas katk ära. Küla jäi elanikkudest tühjaks.

Koduloomad läksid inimesi otsima ja kandsid nii taudi laiali. Sellel põhjusel tõendab rahvaroomat, katk ilmunud muiste koera, kitse või mõne teise kodulooma näol.

Suurel näljaajal, 1602. aastal, jäänud meie maal läbiseegi kümnest inimesest üks ainus elama. Aastal 1613 olnud Viljandi Päre vallas üks talupoeg veel elus; Pärsti vallas ei olnud enam ühtegi. Samal ajal olnud Valga linnal kolm elavat hinge.

Oli aga põliste metsade, soode ning rabadega ümbritsetuid kohte, paiguti koguni viletsa põllu-

maaga, mida sõda ei saanud oma tallermaaks teha, kuhu poole isegi katk, nagu rahva suu jutustab, teed üles ei leidnud. Seal jäid inimesed elama.

Kui need kuulda said, teisalt olevat häid kohte saada, hakkasid nad edasi liikuma. Kust nad katustest pikki ja jämedaid õlekõrsi leidsid tunnistuseks, et seal hea põllumaa oli, sinna jäid nad jäädavalt peatama.

Vanad elanikud varisesid hauda ja nende kohanimed ühes nendega. Uued elanikud pidid oma uutele kohtadele ka uued nimed andma.

Üks nendest nimedest on Maarasmaa heinamaa, Leedu sõnast *māras*, mis katku tähendab. Sellest jäeldame, et sealsed uued elanikud leedulased olid. Koht on Viljandi linnast umbes 15 kilomeetrit ehk versta loode pool. Selle koha ümbrusest leiame ka Eesti nimesid sama tähendusega, nagu näituseks Katku-kael (heinamaa), Pika-katku karjamaa jne. — Siia kuuluvad arvatavasti ka nimed nagu Maramaa, Tartu-Maarja kihelkonnas, j. t. — Läti keeli on katk *mehris* (l. meeris).

Leedu jäljed kestavad Viljandi linnast kilomeetrit 10—20 loode ning põhja pool edasi kohanimedes Leisu, Lituvere, Leet(u)va, vist ka nimes Navaste, rahvasuus kohati Navesti mõis, vald ja jõgi. Viimasel on nimeks ka Jälevere (jõgi), mis esialgselt üksi selle jõe ääres asuva küla kohta käis. Navaste, vana-Leedu sõnast *nava*, praegu *nauja*, oleks Eesti keeli Uusna ehk leedulaste uus asupaik.

Peale rohkearvuliste Läti nimeliste talude. isegi Läti külade, kuhu arvatavasti mõisnikud omal ajal lätlasi eestlaste sekka elama paigutasid, on Läti jälgedest meie kohanimesed kõige silmapaistvam

Laatsi talu, mitmel pool, nimelt Eesti lõunapoolses osas ehk Läti rajal. Nimi on saanud Läti sõnast *lahzis* (l. laatsis) „karu“. Leedu keeli on karu *lòkis*. Nime tähendus: umbes meie Karulaane koht ehk Karula. — Veel aasta 80 eest ei olnud karud Eesti metsades haruldased nähtused.

Ka Mulgi nimelisi kohte olen ma n. n. Mulgimaalt ja teisalt kahekümne ümber leidnud. Nimi on saanud Läti sõnast *mul'kis* „lol'!“ . Selgituse selle nime kohta avaldasin ma 1910. a. „Viljandi Teataja“ 56 numbris.

Upsi, oja ning küla Vastemõisa vallas, on oma nime Läti-Leedu sõnast *upe* (*uppe*) saanud, ja Kulbi talu, Kõpus ning Holstres — Läti-Leedu nimest *Gulbene*, mis luige kohta tähendab jne.

Leedulasi tuli meie poole küll vist mõni üksik perekond. Need oleksid aga ühendatult oma sugulaste lätlastega, keda praegugi veel Viljandimaal, nimelt Kõpus elab, aegade jooksul siinpoolse maa laialt oma alla võtnud.

Kuid Võru poolt tulid eestlaste voolud Sakalasse. Rõuge kihelkonna, nimelt Kasaritsa valla elanikud lahkusid suurel arvul oma liivaküngastelt, et päikesega ühes lääne poole rännata. Leedulased jäid killukestena nende vahele ja kadusid viimati eestlaste sekka ära, oma iseloomu ja ühe osa omast keelest ühes võttes.

Mainitud voolu välimine ots ulatas Pilistvere kihelkonda. Kõo valla talude nimed Räpo ja Kärсна (Kärstna) on Kasaritsast pärit. Ka Kõo, mis kõiva, kase ehk kaskede kohta tähendab, on võrupoolne nimi, niisama ka Kõo raiestik Taeveres. Kasaritsast on Kasari koolimaja, Kõpus, oma nime saanud. Siinsed kohanimed, nagu Vastemõisa, s. o. vastse

ehk uue mõisa koht, Soeaugu mägi, Siusaare (heinamaa), Ahuvare (põld) j. t. hüüavad kui ühest suust: „Meie oleme Võru poolt pärit.“

Teine rahva vool tuli 58 laiuskraadi ehk pöörhoone alt, nimelt Põlva kihelkonnast ja laotas ennast laiali Viljandi linnast hommiku ja lõuna pool.

On andmeid olemas, mis oletada lasevad, et Pirmasto (-stu) kiviajast pärit võiks olla. Rändajate eestlastega tuli see nimi Põlva kihelkonnast praeguse Holstre valla rajadesse.

V.-Kariste Laane talul olnud säälsete aktide järele omal ajal nimeks Ugalaste talu, mis Võru poolt sisserändavate asupaika tähendab. (Teatanud A. Lätt.)

Aasta viiekümne eest kuulsin ma ühe Uue-Kariste taluperemehe suust Võru murret. Minu sellekohase küsimise peale sain ma vastuseks: „Koolis õpetatakse ja kirikus kuuleme küll kirja-keelt; meie kodune keel on aga Võru murre. Minu vanaema, kes juba ammu surnud on, teadis jutustada, meie esivanemad olevat, Võru poolt tulles, siia elama asunud.“

Ühest niisugusest sisserändamisest Tartu poolt isegi Häädemeeste kihelkonda, Pärnumaal, pärast suurt katkuaega, 1710. a., jutustab kindla allika järele J. Jung oma Muinasteaduse teises osas, lhk. 61.

Kerseli ehk praeguse Loodi (Kloodi) mõisa järele, Paistu kihelkonnas, oli mitu küla, nende seas veel aastal 1584 ka Pahuvere. rahvasuus kohati Pahura, ja Viluste. Pahuveres asusid arvatavasti sakalased, Vilustes sisserändajad Põlva poolt (uga-lased). Mõlemad külad ühendati üheks mõisaks, mida eestlased praegugi veel Pahuvereks, sakslased Vilusteks hüüavad.

Kolmas rahvavool, või võib olla teise voolu teine haru tuli ka Põlva, osalt ehk vahest Räpina*) kihelkonnast, läks põhja poolt ümber Võrtsjärve ja tõrjus sealsed Tallinna murret rääkijad eestlased osalt eemale, kes uuele kohale ehk Uusnasse elama asusid, kuna sisserändajad ise järve loodepoolsele kaldale peatama jäid. Oma uuele keskkohale andsid nad nimeks Tännassilm, mille nad Peipsi poolt ühes toonud.

Need on põhijooned sellest rahvaste rändamisest, millest ma jutustada kavatsesin.

5. VI. 1920 a.

*) Sealt poolt on mul kahjuks vähe aineid võrdlemiseks käe pärast.

IV. Toomapäeva õhtu a. 1343 Viljandi lossi õues.

Toomapäeva õhtul 1343. a. valgunud eestlaste killavoorid Viljandi lossi õue. Kottides regedel olnud maksuvilja asemel sõjariistadega varustatud mehed peidus, kes kavatsenud öö varju all rüütlitele kallale kippuda. Üks ärda südamega eidekene, kelle poeg ka pealetungijate liigis olnud, tunnistanud rüütlitele üles, missugune hädaoht neid varitsevat, oma pojale, kelle koti peale ta silmapaistva märgi õmmelnud, armu paludes. Kui voorid suuremal arvul lossi õue pärale olnud jõudnud, pandud värv kinni ja rüütlite poolt avatud veresaun, millest eidekese poeg, kelle peale armu heidetud, üksi eluga pääsenud.

Nii umbes jutustab Balthasar Rüssel oma kroonikas, mis aastal 1584 trükist ilmus. —

Asi tahaks kahtlane olla.

Praeguste eestlaste suuremad viljakotid on kolmevakalised; ega see ühe poole aastatuhande eest vist teisiti ei olnud. Kas on võimalik kehakotidest tema sõjariistadega niisuguse koti sisse ära mahutada ja pealegi veel nii, et koti välimus kahtlust ei ärataks ja ükski silm petust ei märkaks? — Ma arvn, küll vist mitte. — Ka pidi igas kotis, kui mehed ei tahtnud sinna ära lämbuda, tingimata

hingamise auk sees olema, mis pealtvaatajate poolt tähelepanemata ei võinud jääda. — Isegi kõha, mis talisel ajal maarahva juures haruldane nähtus ei ole, oleks võinud äraandjaks saada. — Nimetamata ei või siin ka jätta, et lossi õue korraldajatel suure ärevuse ja tähtsate ajalooliste sündmuste tõttu 1343. a. teravamad silmad pidid olema, kui muidu tavaliselt.

Oleks pealetungijatel tõesti korda läinud, kõigist nendest takistustest õnnelikult mööda pääseda, siis oleksid koerad, õõ ajal võõraid mehi lossi õues määrgates, hädakisa tõstnud ja sellega kogu lossi kihama pannud. Rüütlitel olid oma aja kõige paremad sõjariistad tarvitada; ka olid nad kindlate seinte ja tugevate lukustatud uksedega kaitsetud, nii et pealetungijate käsi väga pahasti oleks võinud käia. — Nii rumalad toleaegsed südikad sakalased küll vist ei olnud, et nad endid meelega oleks lasknud kottides surma suhu sõidutada.

Kõik see laseb aimata, et meil siin luuletusega tegemist on.

Kuulame nüüd, mis vanaaegsed ajaraamatud selle kohta jutustavad.

Bökelnburi lossile, mereäärses Ditmori maakonnas, mis Elbe ja Eideri jõe vahel asub, olevat sealsete allikate järele juba varemalt samal viisil, nagu Viljandi lossile, kallale tungitud. Ka seal killavoorid meestega viljakottides; ka seal ärda südamega eidekene oma palvega ja määrgiga, mille ta oma poja koti peale õmmelnud; ka seal eidekese poeg ainus veresaunast eluga pääseja. — Karva pealt kõik üks ja seesama! —

Munkadel oli omal ajal seal kui siin rahva kohta suur mõju. Nad panid mõnegi luuletuse esi-

algsest küll kuulujutuna liikuma, kuid mõni nendest luuletustest on isegi teaduseraamatutes kui ajalooline sündmus enesele jäädava ulualuse leidnud.

Lugu Bökelnburi lossist tuli Rooma katoliku munkadega ühes meie maale. Aegade jooksul seati Bökelnburi asemele Viljandi, ja — asi oligi heas korras! — Nähtavasti oli munkade otstarve selle juures rahvale selgeks teha: Näe, kes teistele haua kaevab, langeb ise sinna sisse!

Rüsov pani kuulujutu paberile umbes 250 aastat hiljemalt, kui lugu pidi sündinud olema, ilma et tal võimalust oleks olnud, loo sisu ära kaaluda ja selle väärtust õieti hinnata. Nüüd rändas lugu raamatust raamatusse ja suust suhu kui ajalooline sündmus Viljandi lossi õuest.

Lõpu otsus. Olgu nüüd lugu Bökelnburi lossiga, kuidas ta on; järgmine otsus tahaks aga vaarumata kindel olla: „Must Toomas“ võib Eesti tähtraamatutes, isegi meie rahva meeles ning keeles veel kauagi edasi elada; ta võib veel mõnegi ärdasüdamlise eidekese silmad märjaks teha; aga 21.dets. õhtul 1343 a. Viljandi lossi õues korda saadetud veresaun ei ole ajalooline sündmus, vaid on kahtlemata rändav muinasjutt.

5. VIII. 1920. a.

V. -vere ehk -ver (-fer) lõpuga kohanimedest.

-vere ehk -ver (-fer) lõpuga kohanimedid otsime, kui Euroopa rajadest välja astume, kas või Röntgeni kiirtega peaaegu ikka asjata. Dr. H. A. Danieli Maateaduse käsiraamatu esimesest köitest, mis kogu maailma esitab, Euroopa maha arvatud, leiame järgmised nimed, mille lõpud meie omadega enam või vähem kokkukõlas seisavad: Godavèri ja Kàveri, jõed Ida-Indias, siis Andover, Dover, Hanover, linnad, ja River, s. o. jõgi, kõik Ameerikas; need nimed on Euroopast uute ilma viidud. See on aga ka kõik, mida tähtis teaduseraamat meile 1050 lehekülje peal pakub. Terav silm leiab siiski nimelt Aasia kõrvalistest kohtadest mõne nime, millest mõned oma kõla järgi meie kohanimedid meelde tuletavad, nagu Kengover, Persias, Taravera, järv Uuel-Mere-maal jne.

Lääne-Euroopa pakub juba enam. Siit leiame peale teiste nimede: Elàver, Lõuna-Prantsusemaal, Talavèra, Hispaanias, Transtèvere ehk Trastèvere, s. o. Rooma linna osa teisel ehk lääne pool Tiiberi jõest, Jtaalias jne.

Meie kodumaa põhjapoolne osa nimelt Võrtsjärvest saadik on aga nende nimedega nagu üle üjutatud. J. H. Schmidt Eesti suure kaardi

pealt aastast 1884 leidsin ma neid 164, nimelt Virumaalt 48, Järvamaalt 39, Harjumaalt 39, Läänemaalt 38 ja C. G. Rückeri kuuelehelise Liivimaa kaardi pealt 1839. aastast 196 ilma Saaremaata, mis kaardi peal ei seisa. See teeb ühtekokku 360 -vere ehk -ver lõpuga kohanime välja. Nende arv on aga, nagu ma oma kohanimede-kogust näen, veel suurem, sest kõiki ei suudetud kaardite peale ära mahutada; ka jäävad kõrvaliste kohtade, nagu põldude, heina- ning karjamaade, metsa ning mägede, soode ning rabade nimed üleüldiselt tähele panemata.

Eesti Keskvere on Saksa Keskfer, Eesti Randvere — Saksa Randefer. Mõlemad nimed seisavad siin ja nii ka üleüldiselt suurelt jaolt teine-teisega enam või vähem kokkukõlas.

Mõnel -fer lõpuga kohanimel puudub aga Eesti keeles lõpp -vere. Need Eesti nimed lähevad kõla poolest saksakeelsetest nimedest peaaegu kõik kogu ni lahku.

Siia kuuluvad :

Saksa Raustfer ja Eesti Konju, Jõhvi kihelkonnas; Noistfer ja Purde, Paide-Anna kihelk.; Tabbifer ja Voldi, Äksi kihelk.; Timmofer ja Veibri, Tartu-Maarja kihelk.; Veibstfer ja Reguldi, S.-Jaani kihelk.; Holstfershof ja Holstre, aastal 1782 veel Holustvere, Paistu kihelk.; Taggafer ja Arju, Jaani kihelk., Saaremaal.

Nendel nimedel, mis eelnimetatud C. G. Rückeri saksakeelse kaardi peal seisavad, on 146. lõpujatkaks -fer ja 50. -vere; sellega on Saksa lõpudel seal suur ülekaal.

Ka leidub Saksa keeles üleüldiselt suuremal arvul omi ja võõrsilt võetuid sõnu -fer ehk -ver lõpuga, millest mõned isegi Eesti keeles eluõiguse

osaliseks on saanud, nagu ohver ja kohver, puhver, revolver ja manööver, suguharunimi Sihver sõnast Schäfer, s. o. lambakarjane jne. Siia tulevad ka arvata klaver, sahver jne., ehk neil sõnadel Saksa keeles seda lõppu küll ei ole.

Kõike seda tähelepannes, peeti võimalikuks, oletada, kohanimede lõpp -fer, Saksamaalt pärit, olevat igatahes vanem ja temast olevat Eesti lõpujatk -vere aegade jooksul välja võrsunud.

Vaatame ligemalt järele, kuidas lugu sellega õieti on.

Paaristkümnest tuhandest Saksamaa kohanimest vanemast ning uuemast ajast, mida ma võrdlesin, et selgusele jõuda, leidsin ma läbiseigi iga tuhande nime kohta ühe ainsa -fer ehk -ver lõpuga nime. Võtame aga kõik sealsed kohanimed, mille lõpp oma kõlaga vähegi -fer ehk -ver poole kaldub, arvesse, siis saame umbes 500 nime kohta ühe nime, mida üksi tema kõla peale vaadates, enam või vähem tarvitada võime.

Rohkearvulistel inimeste-, rahva- ning kohanimedel, mida Jordaanes omas Gootlaste ajaloo aastal 551 esile toob, ei ole ühel ainsalgi lõpujatk -fer ehk -ver. Gootlased olid germaanlaste ehk sakslaste tõugu. — Einhard omas Kaarel Suure eluloos aastast 815 ja oma Aastaraamatutes tunneb üksi kohanime Treeveri, s. o. praegune Trier, ja Breemeni Aadam 1070 aasta ümber omas Hamburi Kirikuajaloos — üksi munga nime Ansver, mis oma kõla poolest enam või vähem süü kuuluvad.

Tähtsam muinasaja-uuriija professor Dr. M. Heyne on Madal-Reini maakondadest, nimelt Verdenni kloostri rulliraamatutest ehk maksulehtedest üle 2000 inimese- ning kohanime, mis IX. kuni XI.

aastasajani sealpool tarvitusel olid, üles tähendanud. Nende seas seisab ka kohanimi *Friiveri*, kui ainus selle lõpuga nimi terves kogus.

Praegu Saksamaal tarvitusel olevatest -ver lõpuga kohanimedest on kõige tähtsam ja silmapaistvam Hannoover ehk Hanoover. Tema vanem kuju oli Honover, XI. aastasajal koguni Hanovere, mis Eesti -vere lõpuga kohanimesid elavalt meelde tuletab. Kuulsa teadlase Leibnizi († 1716) seletuse järele tähendavat see nimi kõrget kallast (*hohen over*).

Märkus. Perslaste usuelus etendab sõna *Honover* juba 2500 aasta eest ülitähtsat osa.

Nimetame siin veel õige vana, aga ka õige väikest linna Jeever, umbes 5000 elanikuga, siis oleme kõik need Saksamaa kohad üles lugenud, mille -ver lõpuga nimed maailmas vähegi laiemalt tuttavaks on saanud.

Enam või vähem kokkukõlas meie Looveere ehk Loovre küla nimega seisab Saksa kohanimi Loober, Loover ehk Loofer, omal ajal Alpi orgudes Loobari, mille kõla laplaste venekeelset nime Lopaari meelde tuletab. Kohanime Lovere (l. Loveere) leiame ka Põhja-Itaaliast ja Lover (l. Lauer) Inglise maalt, kus ta madalikku või heinamaad tähendab.

Tähendus. Inglise *lov*, *lover* on meie madal, madalam. Inglise nimi Lover Darven oleks Eesti keeli Ala-Tarva.

Kõigest sellest järeldame, et Saksamaa meie -vere ehk -ver (-fer) lõpuga kohanimede pea, või koguni ainus pesapaik ei või olla.

Kui nüüd ka kõne all seisvad nimed ajaloolisel ajal suurelt jaolt sealt poolt oleks meie maale tulnud, siis peaksid nad Riia linna ligikonnas, kuhu sakslased kõige esite oma jala panid, kõige tihe-

damalt koos seisma. Riia linna ümbrusest leiame neid nimesid aga koguni vähe. Siin nad on: Klüüversholm ehk Klüüveri saar, Väina jões, ja Jungfernhof, s. o. neitsite ehk nunnade mõis, Läti keeli Jumpravas muischa. See on kõik.

Lisame nendele veel juurde Kadfer, Läti keeli Kativer ehk Kotvares muischa, siis Keever, Neever, Laaver, Bevershof, Läti keeli Bebra muischa, ja Läti nimed Veever, mis Saksa sõnast Veeber on saanud ja kangru kohte tähendavad, siis oleme kõik praegused -vere ehk -ver lõpuga kohanimed Liivi maakonna lõunapoolsest osast üles lüganud; vähemalt ei ole ma neid sealt enam leidnud. On mõni nendest ka ehk vahest nõnda ütelda kahesilma vahele sattunud, suur ei või nende arv seal igatahes mitte olla.

Juhime nüüd omad sammud Väina jõe kaldalt ikka kaugemale põhja poole, siis peame paljudest kogukondadest, isegi mitmest kihelkonnast läbi käima, enne kui otsitud kohad nimelt Erastvere väljadelt meile hakkavad silma paistma.

Täienduseks seisku siin ka need sellekohased nimed, mida Dr. A. Bielenstein meie maa vanemast ajaloolisest kirjandusest on leidnud. Need on: Kalfer- ehk Kalversholm, saar Väina jões; Kyffver, jõgi Kuramaal, praegu Kiive; Liiderver See, järv Kokenhausen'i pool; Medfer', talu Doondangenis, Kuramaal; Vaivere, koht Kuramaal: kõik kõrvalised kohad, millel ühtegi suuremat tähtsust ei ole.

Nendele lisame praegustest Läti mõisanimedest peale juba nimetatud Kativere veel juurde Grahveri (l. Graaveri) muischa, Kuramaal. Läti grahvis (l. graavis) on Eesti kraav. Enam ma neid ei leidnud.

Ka lätlased ei võinud -vere lõpuga kohani-

mesid ohtralt teistele välja jagada, sest et neil isegi neid peaaegu olemaski ei ole. See lause käib ka leedulaste kohta.

Vanal ajal ei olnud see haruldane nähtus, et kohta, ka mõisaid nende omanikkude järele hakati nimetama. Liivimaa jaoskonnas oli, nii kaugele kui meie pilk minevikku ulatab, 17 mõishikul -vere ehk -ver (-fer) lõpuga nimed. Neli nendest on kohanimedeks saanud, nimelt Hastfer, Holstfer, Kaaver ja juba nimetatud Klüüver. Nendele tuleb Eestimaa jaoskonnast veel kaheksa nime juurde arvata, millest mõned ka kohanimedena ette tulevad. Küsitavaks jääb siin aga, kas koht ikka oma nime omanikult on saanud, või omanik kohast. — Liivimaa jaoskonnas nimetatakse XV aastasajal nime Hans Savigerve (Savijärve) ja Melchior Metztaekeni (Metstaga). Siin on omanik oma nime kahtlemata kohast saanud.

Kohanimede andmise juures etendab suguharu nimi Kaaver tähtsat osa. Sellest on mitu mõisat, nimelt Karula, Pilstvere, Põltsama ja Võnnu kihelkonnas oma saksakeelse nime Kavershof ja üks küla Kolga-Jaani kihelkonnas nime Kaavere saanud. Eestlaste suus on nendel mõisatel nimeks: Kaavre ja Kaavri, Kaagvere ja Kaagri.

Täheendus. Persia tähtsam luuletaja Firduusi (940—1020) tarvitab oma „Kuningaraamatus“ nime *Chaver* (l. Haaver, Kaaver), mis läänepoolseid maid tähendab, Ees-Indias kandis juba aastatuhandete eest ja kannab praegugi veel, nagu juba kuulsime, üks jõgi Kaaveri nime. Mõnelt poolt tõendatakse kaaverid ja vanad kuralased ehk kuravad olevat üks ja seesama rahvas, kes meie esivanematega sugulane olnud. — Ehk läheb noore-

matel uurijatel korda, võimalikult kindlaks teha, et nimed kaaverid ja kuralased ehk kuravad nagu nimed Sakala ning Parikagi Hommikumaalt pärit on.

Pikad nimed lühinevad aegade jooksul: nad kuluvad ära ja saavad nii uue kuju ning uue kõla. Perekonnanimest, mis aastal 1306 Haffvesforde oli ja merelahet ehk sadamat tähedab, sai Hafvesfer ja sellest Hastever. Rõngu kihelkonnas oli 1449 aasta ümber ühel mõisal ning külal nimeks Hastiver ehk Hastfer, millest praegune Eesti külanimi Astuvere on saanud.

Veel 17 aastasajal oli ühel mõisal Tartu linna ligikonnas nimeks Fegefueuer, mis tavaliselt kloostri nimena katuliku usu-tunnistuse järele hingepuhastamise tuld tähendab. Sellest nimest sai Vegever ja sellest praegune nimi Väägvere, küla Sootaguse vallas.

Kuna mõned saksa- ja eestikeelsed kohanimed teine-teisega enam või vähem kokkukõlas seisavad, lähevad nende lõpud teine-teisest koguni lahku. Näituseks seisku siin Eesti Lõhavere ja Saksa Lehova (S.-Jaani kihelk.), Saksa Lellefer ja Eesti Lellapere (Rapla kihelk.). Põltsamaal sai kohanimest Sulupere Sulustvere. (J. Jung, Muinasaj. teadus, II, 208). — Rakvere linna soomekeelne nimi on *Rahkavuori*, s. o. soomägi.

Otsus. Leidub küll, nagu kuuleme, ajaloolisi saksakeelseid riismeid meie -vere ehk -ver(-fer) lõpuga kohanimedest, kuid võrdlemisi vähe.

Pöörame nüüd pilgud Skandinaavia poole.

Skandinaavilased on juba ammust ajast saadik, ammu enne sakslaste siiatulekut esialgselt normannide ehk varjaagide nime all meie rahvaga kokku puutunud, isegi meie keele kohta oma mõju

avaldanud ja seda just nendes maakondades, kus meil -vere ehk -ver (fer) lõpuga kohanimedest suur küllus on. See võiks põhjust anda arvamisele, et Skandinaavia kõne all seisvate nimede päris kodule ongi.

Skandinaavia vanematest kirjadest, nii kaugemale kui need mulle uurimiseks käepärast olid, olen ma aga otsitud nimesid väga vähe leidnud.

Snorre Sturluson (1179—1241. a.), kes 700 aasta eest Islandi meresaarel elas, tarvitab oma kirjades kohanime Sandvār, mis peaaegu kui Sandver kõlab. Norramaal on praegu ühel kihelkonnal nimeks Sandsvör (l. Sannsvör). Sealsed muinasluuletused jutustavad ühest kuningapojast nimega Randver. Randver ehk Randvere on aga ka praegu ühe koha nimi Jõeletme kihelkonnas, ühtlasi ka Pühalepa kihelkonnas, ühtlasi ka Pühalepa kihelkonnas, Hiiumaal ja Kaarma kihelkonnas, Saaremaal. Ka on Randver meie pool perekonnanimeks saanud, mida ajakirjandus suure maailmasõja ajal kurnis sagedaste nimetab. — Skandinaavia muinasjutud tunnevad ka ühte südikat eesvõtjat nimega Aulver. — Ühel Põhjamere veevoolul on nimeks Heever. —

Ka uuemal ajal ei ole ühelgi enam või vähem silmapaistval Skandinaavia kohal -vere ehk -ver (-fer) lõpuga nime. Saagu siin nimetatud Oefver. Tornea (l. Övver Torneoo), s. o. Ülem- ehk Mäe-Torneoo, küla Rootsimaal.

Sellest järeldame: ka Skandinaavia ei või see maa olla, kust voolud välja läksid, mis meie maakondasid kohati -vere ehk -ver (-fer) lõpuliste nimedega üle ujutasid. Ja kui need nimed tõesti saltpoolt meie maale oleks tulnud, siis peaksid

nad meie meresaartelt, mis just Rootsi riigi külle all asuvad ja kus rootslased vanemal ning uemal ajal on elanud ja kohati praegugi veel elavad, meile kõige selgemalt silma paistma. Saaremaal leidub neid aga võrdlemisi vähem kui mannermaal ja Hiiumaalt ei ole ma siinamaale, peale Randvere, veel ühte ainustki leidnud. Ka on Saaremaa -vere lõpuga nimed, nagu Tagavere, Kaunivere, Keskvere, Kõrkvere, Randvere ja Veereküla, viimane Põide kihelkonnas, küll kahtlemata päris Eesti nimed.

Võimalikuks tuleb aga küll arvata, et mõni kõne all seisvatest nimedest siiski Skandinaaviast pärit on, nagu Udavere (Uddafer), Pärnumaal, mis ehk vahest Norra sõnast *udover* ehk *udenfor* on saanud ja kodumaast väljaspool asuvat kohta tähendab. Ka võib meie nime Elistvere taga vana tähtis põhjamaa nimi *Elivagar* peidus olla.

Meie idapoolsetel sugurahvastel on väga vähe -ver ehk -fer lõpuga sõnu. Nendest nimetan siin üksi Ostjaki sõna *poover*, mis kõrgemal kohal seisvat asundust ehk küla tähendab ja ehk vahest Vene sõnast *новерха* on saanud. Ka sealtpoolt ei või meie -vere ehk -ver lõpuga nimed suurelt jaolt pärit olla. Sellest vähe laiemalt eespool.

Kuuleme nüüd, kuidas eestlased tavaliselt kohte nimetavad. Oma kohanimedekogust leian ma järgmised nimed:

1. Ülenürme, Ülevälja, Ülejõe, Üleoru, Ülenõmme, Ülesoo, Ülesaare, Ülevainu mõis, küla, talu, väli, niit, karjamaa, mets jne. Siis veel: Üledi (Üle-tee), Üleja (Üleoja), Ülpre (Ülepere) ja teisi.

2. Eespere ja Tagapere (talude nimed), Tagametsa ja Metstaga küla, Metstagune ehk Metstaguste elukoht ehk maakond, Sootaga, Parmutaga (Parmu

on talu nimi), Tagavälja, Taganõmme, Alu- ehk Sootaguse, Väljataguse, Salutaguse, Mäetaguse jne.

3. Palopera, ehk pära, Saarepera, Kõrvepera, Soopera, Kikerpera, Kaarepera, Jõepera, Järvepera, Ojopera, Peraküla jne.

4. Otsa ja Sillaotsa, igal pool, Külaotsa, Teeotsa, Tänavaoisa, Väljaotsa, Põlluotsa, Nõmmeotsa, Aasaotsa, Niiduotsa, Järveotsa, Soo-otsa, Paluotsa, Hiieotsa, Mäeotsa, Kõrveotsa, Kiiluotsa ehk Kiilatsi. — Ötsara, s. o. otsa rahva talu. (Teatanud Mihkel Sild, Avinurmest).

5. Setumaal on 250 talu. Ühel nendest on nimeks Paloveere. Võru poolt leiame ka kohanime Sooveere, mis nagu paljud teisedki meie kohanimedest perekonnanimeks on saanud ja rahva suus kergeste Soovreks muutub, nagu Alaveerest, Looveerest ja Võiduveerest Alvre, Loovre ja Võidre on saanud. — Vagula järve ääres, Võrumaal, asub Järvere; tema vanem nimi oli Järv(e)veere. Sangaste-Laates on ühel talul nimeks Ojaveere. Nime-tusest Kuresooveere sai lühendatult Kurevere küla, mitmel pool. Nõovere ehk Nõguveere, Palamuse kihelkonnas, tähendab madaliku ääres asuvat kohta.

Täienduseks lisame nendele veel juurde nime-tused nagu Orava(-talu)-alune, Õue-alune, Nõmme-alune, Hiie-alune karjamaa, niit, soo, raba; Nõmme-pealne põld, jne.

Meie sõnast veer, veere (Soome *vieri*, *-en*) on Rootsi keele mõjul äär, ääre (Soome *ääri*, *-en*) saanud. Sellega on äär noorem kui veer. Rootslane kirjutab näituseks küll Henrik, loeb seda nime aga Hänrik. Kohanimede lõpuna tuleb äär üksi meie maakondade põhjapoolsetes osades ette ja sealgi haruldaselt. Ka on ta kohati Saksa keele mõjul

koguni ära kulunud. Schmidti Eestimaa suure kaardi peal seisab Sooääre asemel Sooere (l. Sooeere) jne.

Metsveere nimega kohte ei ole ma enam leidnud kui ühe ainsa küla nimelt Kabala vallast, Pilstvere kihelkonnast. Kuidas seda ära seletada?

Mets oli muinasajal üleüldine omandus, või õigemini: ta ei olnud kellegi omandus. Teda katsuti kõige väega, kirve ja tule abiga häävitada, et põllumaad võita. Metsad ning sood jäävad üksikute asunduste, ka maakondade rajaks ehk piiriks. Läänepoolses Kesk-Euroopas tähendas *mar* ehk *mark*, ka *march* esialgselt sood ehk metsa, siis aga ka piiri. Markomannid on piiriäärsed elanikud ehk äärerahvas. Sama tähendus on ka rahvanimedel syrjanid ja ukrainlased. — Mets on Mordva keeli *vir*, Pärimi k. *vyr* ja Syrjani k. *vör*. Hommiku poolt on eestlased enne ajaloolist aega lisa juurde saanud. Need sisserändajad võtsid ka oma sõna *vir*, *vyr* ehk *vör* meie poole ühes, kus ta meie veerega ühte sulas. Tagavere (Tackfer), Nigula kihelkonnas, Läänemaal, aga ka teisal, tähendab sellega tagametsa asupaika. Mets on mullamaa viir ehk piir.

Meil ei ole ühte ainustki mäeveere nimelist kohta. Millega on see põhjendatud?

Vanal ajal olid ja on kohati praegugi veel kõrgemad mäed metsadega kaetud. Sellest tuleb, et mõnes keeles metsal ning mäel üks ja seesama nimi on. Voguli *ur* ehk *or* tähendab metsa aga ka mäge, niisama ka Ostjaki *vont*. Pärimi *vyr* tähendab metsa, Votjaki *vyr* kinku. Sellepärast ei öeldud muinasajal ka mitte mäe- ehk kinguveere talu, sest veere ehk vere oli juba ise tähenduse mägi ehk kink omandanud, olgu ka, et eestlased Vooru

mäest ja Alo soost kõnelevad, ehk voozu küll juba ise mäge ja alo sood tähendab. — Väljamaal tähendab Oodenvald õudset metsa, on aga mäenimeks saanud. Kelti *hart* on mets, *hard* mägi. Leonhard on lõvimägi. — Aru mõisal, Nõo kihelkonnas, oli 1632 aasta ümber nimeks Völlavere, s. o. völlumägi. Kellavere, Moora mõisa ligikonnas, Simuna kihelkonnas, tähendab mäge, mille peal omal ajal üks kell hüüdis. Venevere, Simuna kihelk., oleks sellega kõrgem koht, kus venelased asusid, või pikemalt peatasid ehk laagris olid, ja Laekvere, sealsamas, oleks mägi, milles rahva jutu järele mõni rahalaekas peidus on. Väätsa külas, Türi kihelkonnas, Järvamaal, on ühel mäel nimeks Venevere. Lustivere, Põltsamaa kihelk., tähendab rõõmumäge.

Mitmest meie -vere ehk -ver (-fer) lõpuga kohanimest teame, et neil aastasadade eest, kui nad õieti on üles tähendatud, teine kõla oli kui praegu, nimelt olid nad pikemad. Mõned lühikesed kohanimed elavad küll aastasajad, isegi aastatuhanded muutmata läbi, nagu näituseks nimi Rooma linn. Aga ka sellestki sai venelaste suus Rim ja hommikumaalaste juures Ruum. — Meie praegune Idavere (Ittfer), Halljala kihelk., Rakvere kreisis, oli XIII aastasaja keskkohal, s. o. umbes 700 aasta eest *Itereverae*; meie Toekvere (Toikfer), Torma kihelk., *Toeukèverae*; meie Tirastvere ehk Tristvere, Kadrina kihelk., Virumaal, *Toruetaeuerae* (l. Torv-stäverä) jne. N. n. Läti Hendrik kirjutab omas Liivimaa ajaloos, mis aastast 1184 kuni 1227. a. ulatab, *Pudiviru*, teised kirjutavad seda nime *Poudyver* ja *Pouvdever*. See on meie praegune Puidivere (Poidifer) Simuna kihelk. Hendrik kirjutab *Ygeteveri*, see on praegune Igavere (Iggäfer), küla

Saadjärvest kirde pool. Üleüldiselt on meie vane-
mad -vere ehk -ver (-fer) lõpuga kohanimed nii
väga ära kulunud, et vaevalt veel selle kohta sel-
gusele ja vähegi kindlamale otsusele võiks jõuda,
kuidas nad esialgselt kõlasid ja mis tähendus neil
võis olla. —

Meie ütleme tavaliselt näituseks Alatalu, Võru
pool kuuleme ka Ala tarõ; meie põhjapoolsetes
maajagudes, ka meresaartel on tarvitusel Ala pere,
kirdepoolsetes osades, nimelt Avinurmes Alara,
s. o. all pool ehk madalamal kohal asuva rahva
eluse. Ka nimetavad eestlased üleüldiselt madal-
maa elanikka, kelle asupaikade piirid nende raja-
dega kokku jooksevad, alaveere rahvaks. Sellest
sai kohanimi Alavere ehk Alvere, isegi Alvre ja
Aldre — teatanud Joh. Kala, Voorust — ka Alt-
vere ning Alastvere, ja vere, mitte enam veere oli
kohanimede lõpuks saanud.

Seda lõppu kirjutati -vere, mida eestlased küll
-vere lugesid, mis aga sakslaste suus kõla -fer
omandas. Nimest Alavere sai Alafer, Kose kihel-
konnas j. t. Nime lõpp oli oma esialgse tähenduse
kaotanud. Teda liideti ohtralt kohanimede otsa,
nagu Saksa keeles -hof, Vene keeles -ov ning -jev
ja paljudes keeltes vanemal ning uuemal ajal -la.
Keskvere (Keskfer) on meie praegune Keskküla,
mis küla keskkohal seisvat talu tähendab, või mõnda
põldude, heinamaade ehk metsaga ümbritsetud ini-
meste elukohta. Tiiduvvere tähendavat kohta, kus
omal ajal keegi Tiit peremees oli; Kasevere tähen-
dab elukohta kase metsas või selle ligikonnas.

-vere lõpuga külanimed on nähtavasti suurelt
jaolt järgmisel viisil saanud. Keegi Tõnu pidas kohta,
mida Tõnu taluks hüüti. Selle ümbrusesse asusid

ka teised elanikud. Nad elasid nüüd Tõnu (talu) veeres ehk ääres. Nii tekkis Tõnu veere küla ja selle nimi Tõnuvere, Väike-Maarja kihelkonnas. XIII. aastasaja teisel poolel kirjutati seda nime: *Tonnaevaerae*. —

Somojeedid, kes jälgesid oma siinolemisest meie praegusele kodumaale on järele jätnud (Vaata: „Sakala“ 1917. a. nr. 137) tarvitavad kohanimedes sõna *var*, sama tähendusega kui meie veer ehk äär. Sellega oli põhi pandud, mille peal meie -veere ehk -vere lõpuaga kohanimed lopsakalt lokendama löid. Ka väljastpoolt, veel lisa saades laotasid need nimed endid laiali üle kogu eestlaste maa ja pais-tavad praegu vaatlejale silma nagu õied haljenda-vast vaibast, mida kevade helde käega üle meie kodumaa välja laotab.

Lõpuks suur tänu ka siit kohalt kõigile, kes kohanimede korjamisega mulle minu töö juures lahkesti abiks on olnud.

18. VII. 1919. a.

VI. Arvud hariduse ajaloos.

Alginimeste arvuvald on väga kitsalt piiratud. Näituseks loevad bakaiirid — indiaanlaste suguharu Brasiilias — arvud kuni kaheni. Üks on *tokàle*, kaks — *ahàge*. Kolm on bakaiiride juures *ahàge tokàle* (2, 1), kuus — *ahàge ahàge ahàge* (2, 2, 2). Kaugemale nende arvuvald ei ulata. Suuremate arvude avaldamiseks võtavad nad sõrmed ning jalavarbad, isegi juuksed abiks, loevad aga ikka kaheni. *)

Algrahvad Austraalias ning Vaiksemere saartel loevad arvud enamaste paari-viisi, nagu meiegi pool näituseks kanamunad paari-kaupa müügile lähevad. Selle lugemise-viisile võisid kindad, jalanõud ja kõrvarõngad, mis ikka paarikaupa tarvitusele tulevad, põhjust anda.

Kiljakid — kirdepoolses Aasias — loevad arvud käe viie sõrme tõttu kuni viieni. Kuus on nende juures viis-üks, seitse on viis-kaks, 11 — kümme-üks jne. Kahestkümnest edasi läheb aga asi koguni keeruliseks. Kiljak ütleb näituseks: „*ni-akh-khli-p-kin-min-je-git-khin-par-ol-in-nin-mil-li-gen*. See on: 56!**)

*) Dr. Heinr. Schurtz, *Urgeschichte d. Kultur*, 1900 a., Ihk. 629.

**) Georg Kennan, *Zeltleben in Sibirien*, Reclam, Un.-Bibl., nr. 2795, Ihk. 158.

Teistel rahvastel, nimelt edelapoolses Aasias, kes juba muinasajal võrdlemisi kaunis kõrgel hari-
duse astmel seisis, oli väga varakult igal arvul vä-
hemalt kuni seitsmeni oma iseäraline nimi.

Kui laiemates rahvakihtides sõrmede varal üle-
üldiselt kuni kümneni hakati lugema, puudusid ar-
vudel 8 ning 9 nimed. Keegi tartlane seletas mõne
aastakümne eest nende nimede saamist meie pool
järgmiselt. Ta ütles: „kätte (kümnest) es saa, see
on kattessa, kirjakeeles kaheksa, rahva suus ka
kahessa; ütte (kümnest) es saa, s. o. üttessa, kirja-
keeles üheksa, rahva suus ka ühessa“. Olgu nüüd
lugu sellega kuidas ta on, igatahes on tõsi, et ka-
heksa kaheta kümnet (10—2) ja üheksa üheta
kümnet (10—1 ehk IX) tähendab. Sõna „kümme“
esialgne tähendus on: mõlema käe, peo ehk kämbla
sõrmed kokku arvatud. *) Kümme on Mordva keeli
kämen. — Roomlaste V on käe (viie sõrme), nende
X kahe käe (kümne sõrme) kuju, üks käsi üles-
teine allapoole pöördud. — Guayana indiaanlased
Lõuna-Ameerikas — ei ütle viis, vaid „käsi“; „kaks
kätt“ on nende juures kümme; „inimene“, s. o. ühe
inimese sõrmed ning varbad kõik kokku arvatud,
on nende 20. Mõned algrahvad Afrikas loevad:
„neli kätt, neli jalga, kaks kätt“. See on nende 50. **)

Arvud 3, 9, 12 ja nimelt 7 omandasid aegade
käigul hariduse ajaloos, ühtlasi ka usuelus jäädava,
või vähemalt kauakestva tähtsuse.

Kolm igaveste kestvat riiki on maailmas. Need
on: taevas ehk valguseriik, põrgu ehk pimeduseriik

*) Kämmal („kämbla lai“), vaks, käsiküünar, süld (sõ-
nast süle) ning jalg on praegugi veel pikkuse-mõõtude nimed.
Vanal ajal võeti eestlaste juures ka pea ümbrus riide mõõduks.

**) Dr. H. Schurtz, Urgesch. x lhk. 631.

ja maa- ning merepind, kus valgus ning pimedus vaheldavad. Aja käigul on kolm astet: minevik, olevik ning tulevik. Kolm on aastaaega, millal elu looduses ärkab ning tärkab, haljendab ning õitseb, vilja kannab ning närtsib: kevade, suvi ning sügis. Kolm on päevaaega, millal päike oma sooja pilguga maad elustab: hommik, lõuna ning õhtu. — Greeka merejumal Poseidon valitseb vete vallas, kolmeharuline ahing käes. Kolmejalgse kuld-astja pealt kuulutati muiste greeklastele nende tulevikku ette. Vähemalt kolm õigusetegijat istuvad kohtulauas. Tähtsatel päevadel lehvivad kolmevärvilised riigilipud katustel. Suured pühad kestavad kolm päeva. Muusikailmas etendavad kolmikhelid, nagu *c e g*, tähtsat osa. — Isa Kálevil oli kolm poega. Kolm neidu tõi Kalevipoeg altmaailmast välja jne.

Kolm korda kolm on üheksa. Greeka luulekujude, nõnda nimetatud muusade, s. o. mõtlejate ehk kunsti äratajate, edendajate ning kaitsjate arv oli üheksa. Muusad on õieti kunstid ning teadus ise naisterahva kujul.

Sellega, et maakera oma ringkäigu päikese ümber lõpetab, on päike, maa seisukohast vaadates, üle ehk läbi 12. tähestiku läinud. Ka on kuu ühe aasta vältusel (õigemini 354. päevaga) oma teekonna maakera ümber 12. korda lõpetanud, mil põhjusel see arv tähtsaks sai. Tähtsaks on ta ka tegelikus elus tänase päevani jäänud, sest et seda arvu 2, 3, 4 ning 6-ga mõõta ehk jagada võib. Kuna teised mõõdud teadlaste juures, aga ka tegelikus elus kümne alla pidid paenduma, on päeval kogu maailmas praegugi veel 2 korda 12 tundi à 60 min. à 60 sek. Selsamal põhjusel on meie süllal 6 jalga

à 12 tolli ja tosinas 12 tükki. (Võrdle: Saksa Dutzend, Vene дюжина ning Ladina *duodecim* = 12).

Veel tähtsamaks kui eelnimetatud arvud sai juba aastatuhandete eest Hommikumaa rahvaste juures arv seitse nimelt järgmisel põhjusel.

Päike, kuu ning viis rändavat tähte, mida Hommikumaa teadlased tundsid, seisid, kui valguse kandjad ja kõrgemate vägede ning võimude esitajad, kaldealaste, aga ka nende järeltulevate rahvaste juures jumalikus auus. Esimene nädala päev (pühapäev) oli päikesele, teine kuule, kolmas Marsile, neljas Merkuuriosele, viies Juupiterile, kuues Veenusele,*) seitsmes Satürnusele pühandatud: Satürnus rändab seitsmendas taevas. — Samal põhjusel seisid kuulsas Jeruusalemma templis, mida seitse aastat ehitadi, seitsmeharulised küünlajalad.

Kuna vanal ajal mõne rahva juures nädalas viis või kümme, roomlaste juures kaheksa päeva oli, on praegu *Mat-Kaldu***) ehk Kaldimaa elanikkude, s. o. kaldealaste eeskujul haritud maailmas nädalas seitse päeva, s. o. kuust umbes üks veerand.

Ravlinsoni (l. Raalinss'n) järele 250 (75 + 25 × 7) jalga kõrge Birs Nimrud ehk n. n. Baabeli torn oli, kui tema 410 jalga pika niisama laia ning 75 jalga kõrge aluse maha arvame, seitsmekordne; iga järgmine kord oli eelmisest kitsam. — Alumine kord, Satürnusele pühandatud, oli must, järgmine, Veenusele p., oli valge; kolmas, Juupiterile p., — tumepunakas; neljas, Merkuuriosele p., — sinine; viies, Marsile p., — helepunakas; kuues, kuule p.,

*) Veenuse ehk armujumalanna esitaja asemele astus Skandinaavias *Frigg*. Temale pühandatud on *Fretag*, millest Eesti keeles reede sai

**) Prof. Dr. E. E. Egli, *Nomina geographica*. 1893 a. lhk. 69. „Babylon“.

— hõbekarvaline; seitsmes ehk kõige kõrgem, päikesele p., — kollane ehk kullakarvaline. Selles templis oli 70 preestert ametis.*) — Kyyrose († 529. e. Kr.) hauakambrisse viivad seitse astet. — Vana-Persia ülemas ehk otsustavas kohtus istus seitsme-arvuline vanemate-nõukogu. Ohvritalituste juures oli seitse preestert tegevad. Tähtsamatel pühadel tehti Hommikumaal seitse ringkäiku templi ümber. Suured pühad keetsid seitse päeva jne.

Ka vana-greeklaste juures seisis arv seitse suures lugupidamises. Greeka mõtteteadlased nimelt Pythagoras (500. a. ümber e. Kr.) ja tema poolehoidjad ning õpilased aimasid arvudes midagi saladuslikku, pühalikku, mis maailma korraldab. — Greeklased kirjeldavad 7. muinas vägilase õnnetut sõjakäiku Thebai linna poole, millel 7 väravat oli; nad nimetavad austusega 7 tähtsat mõtteteadlast VII. ning VI. aastasajast e. Kr.; nad jutustavad 7. maailma-imest ning 7. vabast kunstist. Nende legenda ehk vagajutt pajatab 7. vennast, kes Eepheuse linna ligikonnas Kaalioni mäe koopasse müüritult 251.—446. a., s. o. umbes 200 aastat olevat maganud. 27. juulil, vana kalendri järele, tuletame veel uuemal ajalgi neid magajaid meelde. Rahva suu jutustab meie pool ja ka laias maailmas: „Kui seitsme magajate päeval vihma sajab, siis on 7 nädalat järgimööda vihma oodata.“ —

Kõne all seisvaid arvusid, nimelt arvu 7. leiame Hommikumaa vanaaegsetest kirjadest, nagu Vanast ning Uuest Testamendist jne., õige rohkeste. Aga ka Põhjamaa elanikkude, nimelt eestlaste vaimuelus etendab 7 tähtsamat osa, kui ükski teine arv, kuna

*) Dr. Moritz Busch, Urgesch. d. Orients, teine trükk, II., 16,

turaanlased Aasias arvusid 4 ning 6, mida kahega jagada ehk kergesti poolitada võib, rohkemalt käsitavad, kui meie. Aga meiegi räägime neljast pea-ilmakaarest. Greeka merejumal Poseidon juhib nelja tormavat hobust. Need neli hobust on: hommiku- ning õhtu-, lõuna- ning põhja-tuul. — Lugulaulus Kalevipojast, millel 19.034 laulu rida on, esineb 7 seitsekümmend kolm korda, peale selle veel 70 kuus ja 700 kolm korda. — Eesti vanakandlel oli seitse keelt. — Seitse täpikest lepatriinu (*Cocinella septempunctata*) tiiva kaanekeste peal tegid selle põrniku tähtsaks teiste rahvaste juures ja ka meie pool. — Penikoormal on seitse versta ja Vene süllal seitse jalga. — Eesti vanasõnadest olgu siin nimetatud: Seitsmest ahjust on ta juba leiba sünnud, kaheksas karask veel katsumata; Seitse venda elavad üheskoos rahu, kahe vennanaese vahel kasvab sõda. —

Oinas Soomemaa muinasjutudes kuldse pea ning seitsme sarvega on Soomemaa ise, mille pinda päike oma sooja pilguga kuldab. Seitse sarve on seitse kuud, millal jää ning lumi põhjamaa pinda katab. —

Enam kui kogemata juhtumine tohiks olla, et Lüneburi nõmmedel — Elbe jõest pahemal pool Fallingbosteli küla ligikonnas — seitse kivikalmu seisavad, ja et nendest kõige suurema ülemine ehk katuskivi, mis umbes 17 jalga pikk ning 15 jalga lai on, seitsme aluskivi peal lasub.*) —

Tähelepanemata ei või siin ka järgmisi nähtusi jätta. N. n. sõelas ehk tähestikus, mis juba aastatuhanded meie esivanematele ja teistele põh-

*) Dr. H. Schurtz, Urgesch. x lhk. 441. — Küla Fallingbostel asub Hamburgi linnast umbes 80 km. edela pool.

japoolsetele rahvastele öö ajal ajamõõtjaks, ühtlasi ka äratavaks „kukekeseks“ oli, on seitse heledamat tähte. — Seitsmevärviliselt kumab vikerkaar pilvepardalt meile vastu. — Heliredelil on seitse astet, nagu *c d e f g a h* — Meie vaimuvärvaval valvavad 7 vahti. Need on: kaks silma, kaks kõrva, kaks ninasõõrmet ja üks suu. — Kuni 7. aastani oled sa laps, kuni 14. a. poisikene, kuni 21. a. noormees. Mitte kahekümne, vaid kolm korda 7., s. o. 21. aastaga saad sa mehe- ehk täisealiseks. —

Eesti ning Liivi üks, Võru murdes üits, Soome *yksi*, Syrjani *öti öti, öt*, Ostjaki *it* on juba 4000 aasta eest hingusele läinud Sumeri keeles *id*, Assyria kiilkirjade järele *ischte-en*, Hiina k. *yit*, Vana-Hindu ehk Sanskriti k. *eka* jne.

Eesti seitse ehk sätse (Võru murdes) on:	
Sumeri keeli, 6000. a. eest	Ladina k. <i>septem</i> ,
<i>scheschna</i> ,	Prantsuse k. <i>sept</i> (l. ssett),
Hebrea k. <i>scheba</i> ,	Italia k. <i>sette</i> ;
Assyria kiilkirjade järele	—
<i>siba</i> ,	Vana - Persia (Zend) k.
Gooti k. Vana-Saksa k.	<i>haptan</i> ,
<i>sibun</i> ,	Uue-Persia k. <i>heft</i> ,
Uue-Saksa k. <i>sieben</i> ,	Vana-Greeka k. <i>hepta</i> ,
Ala-Saksa n. Inglis k. <i>seven</i> ,	Ungari k. <i>hèt</i> , ühtlasi ka
Anglo-Saksi k. <i>seofon</i> ,	nädal;
Samojedi k. <i>siü</i> ,	—
Islandi k. <i>siö</i> ,	Leedu k. <i>septyni</i> ,
Rootsi k. <i>sju</i> ,	Läti k. <i>septini</i> ,
Norra n. Taani k. <i>syv</i> (l.	Vana-Slaavi k. <i>sedm'</i> ,
ssüv);	Vene k. <i>sem'</i> ,
—	Poola k. <i>siedem</i> ;
Vana-Hindu (Sanskriti) k.	—
<i>saptan</i> ,	Vana-Kelti k. <i>septn</i> ,

Uemates Kelti keeltes, nimelt:		Hiina k. <i>tsit</i> ,
liri k. <i>sechtn</i> ,	} Inglismaal.	Voguli k. <i>soät</i> .
Kymri k. <i>seith</i> ,		Kuna need rohkearvu-
Kornvalli k. <i>seith</i> ,		lised nimetused Eesti seits-
<i>sayth</i> ,		mega enam või vähem
Bretoni k. <i>seiz</i> , Loode-		kokkukõlas seisavad, lä-
Prantsusmaal;	hevad meie seitsmest kõla	
—		poolest koguni lahku:
Soome k. <i>seitsemän</i> ,		Türgi <i>jedi</i> ,
Liivi k. <i>seis</i> ,		Ostjaki <i>thabet</i> , ühtlasi ka
Mordva k. <i>s'is'im</i> ,		nädal,
Syrjani n. Votjaki k. <i>s'iz'im</i> ,		Malaiji <i>tudjuh</i> ,
Tscheremissi k. <i>schem</i> ,		Mongooli <i>tolòn</i> ,
Lapi k. <i>tschitschem</i> ,		Jaapani <i>nanatu</i> ,
		Tunguusi n. Mandshu <i>nà-</i>
		<i>dan jne</i> .

Eesti seitse on ka selle poolest tähtis, et tal kogu Euroopas ja ka läänepoolses Aasias, nagu näeme, kõla poolest palju sugulasi on, mida teistest meie arvnimedest ütelda ei või.

Lõpuks võrreldagu veel Bretoni *seiz* ning Eesti seitse ja Hiina *yit* ning Eesti üits (Võru murdes) teineteisega.

6. XII. 1915. a.

Järeleõnna. Hommikumaalaste, nimelt hiinlaste ja egiptlaste juures seisis arv viis suures lugupidamises. Õhtumaalased, nende seas ka meie esivanemad tarvitasid muinasajal viieharulist risti, mis tõusevat koidutähte pidi meelde tuletama, abinõuks tontide vastu. Kuke laul ja koidutäht (*) kuulutavad, et valgusetooja on tulemas, mis öö tumeduses luusivad tondid eemale peletab.

21. VII. 1920. a.

Mul'k. *)

Kust on see nimi pärit ja mis on tema tähendus?

Mulgimaa nimi on eestlaste juures igalpool tuntud, ehk ta harilikult küll raamatutes ei seisa. Mineva aastasaja keskkohal hakkasid haridusevoolud Mulgimaalt hommikupoole minema; nad ulatasivad kuni Peipsi kaldani. Kus võrupoolsed elanikud kohati „suitsu taredes“ nälgisid, seal ärkas nüüd uus elu. Nägusad ning avarad hooned tulid ka metstagustes kohtades, kuhu aga mees Mulgimaalt oma jala pani, peagi nähtavale; elujõulised põllumeeste seltsid hakkasid ka Eesti idapoolsetes maakondades tärkama ja ühisuste esimehed olid Mulgimaalt pärit.

Aga iialgi ei kiitle agarad eesvõtjad sellega, et nad mulgid on; nad ei tihka seda sõna suhugi võtta. Tarvitab keegi nime mul'k, siis lehvib naeratus tema huultel, ilma et ta teaks selle üle selgesti aru anda, mispärast ta naeratab; ta aimab üksi, et nimes midagi naeruväärilist peitub.

Vaatame ligemalt järele, kuis lugu sellega on. Mõne aastakümne eest ei olnud haruldane nähtus, et Eestis, nimelt Läti rajal, mõisa- ning metsavalitseja, kubja ning kõrtsikohad lätlaste kätte

*) Äratrükk „Viljandi Teatajast“, 1910 a., nr. 56, F. K. Uurimiste, lhk. 29 täienduseks.

usaldati. Paluti keegi nendest isandatest kuhugile vaderiks, siis sai Eesti laps näituseks Jaani asemel Jaanis nimeks. Asutati kuhugile uus talu, siis andis mõisavalitseja talle oma kodukoha või mõne teise Läti nime. Sellest selgib, et üks jagu Läti kohanimedest eestlaste maal kaugeltki nii vanad ei ole, kui mõned muinasaja-uurijad arvavad.

Kui eestlasi kohustati, omale suguharu- ehk priinimesid võtma, ja paljud aru ei saanud, mis nimed need pidid olema, tuli mõisavalitseja ja andis eestlastele Läti nimed, milledest mõnigi vastuvõtjat ei oleks leidnud, kui tema omandaja oleks teadnud, mis nimi tähendab.

Nii sai mõnigi eestlane, kelle soontes tilkagi Läti verd ei liikunud, Läti nime.

Töötas „teomees“ teisiti, kui „hopman“ nõudis, sest et ta valitseja puudulikust Eesti keelest õieti aru ei saanud, siis oli vaeseskesel varsti „sina mul'k!“ (loll) kaelas. Mõned mõisavalitsejad jagasid seda sõna nii rohkel arvul välja, et töömehed oma vahel, kui valitseja ilmus, mitte ei hüüdnud: „hopman“, vaid „mul'k“ tuleb. Viimati saivad kõik kohalised lätlased, kelle oma sõna mul'k on, selle nime osaliseks. Maakonda aga, kus seda sõna ohtralt tarvitati, hakati Mulgimaaks hüüdma. See on Halliste kihelkond ja tema ümbrus, kus eestlased juba vanasti lätlastega — võib ütelda enamasti vennalikult — üheskoos elasid.

Viljandi seisab küll Mulgimaa südamekohast väljaspool, siiski sai talle nimi „Mulgimaa pealinn“ osaks. Ehk omandab viimati Halliste alevik, kui ta suuremaks paisub, selle nime; Viljandi oli ikka ja jääb ka tulevikus Sakala maakonna keskkohaks.

Vanasti juhtus sagedasti, et talukohad, isegi mõisad uue nime said. Aastal 1522 päris Fabian Tiesenhausen Ültseni (Ültsina) mõisa Urvaste kihelkonnas ja rahvas hakkas kohta Vaabina (Fabiani) mõisaks hüüdma, mida nime koht praegugi veel eestlaste juures kannab. Nõnda sai ka Äksi kihelkonnas seisev Tapi- ehk Tabivere, mis 1790. a. ümber ühe parun Voldemar (Voldi) Ungerni omandus oli, eestlaste poolt nimeks Voldi mõis. — Ühes talus, Aakre vallas, Rõngu kihelk., oli kord pere-meheks Tiit, siis tema poeg Peeter ja viimati selle poeg Mats. Kohal oli esite nimeks Tiido, siis Tiido-Petri ja viimati Peetri-Matsi talu. Näitusi, kuiv muutlikud Eesti kohanimed olid, võiks sadasid ette tuua.

Mõnda kohta, kuhu „mulgid“ teistes maakondades elama asusid, hakati Mulgi taludeks hüüdma. Vanad nimed kadusid rahva suust ja viimati ka raamatutest. Mulgi-nimelisi talusid olen ma siamaale umbes paari tosina-võrra leidnud, kõige rohkemalt Mulgimaalt ja tema ligikonnast, aga ka Harjuning Virumaalt.

Kokkuvõte. Nimi Mul'k on saanud Läti sõnast mul'kis, mille tähendus on lollikene. Eestis tarvitatakse teda üksi kohanimesedes, nagu Mulgimaa, s. o. maakond, kus eestlased juba vanasti lätlastega segamini elasid, teiste sõnadega: Halliste kihelkond ja tema ümbrus.

Lõpusõna. Need read ei ole mitte, nagu juba esimestest lausetest näha võib, kellegi haavamiseks, vaid üksi asja selgituseks kirjutatud.

12. VII. 1910. a.

Villi Andi.

Märkus 18. lhk. kohta.

Lõpuks nimetan selgituseks :

1, et nimi *Selke* esialgselt jõge võis tähendada, mis seljamaalt tuleb;

2, et nimel „Ilmina“ (Ilm, Ilmenau) meie keele kõla on;

3, et maakonnanimi *Tüüringen* ehk *Düüringen* ehk vahest nimest *Turila* või *Turjamaa* välja on võrsunud.

Trükk jõuab lõpule. Enne kui raamatukene välja läheb, oleks mul veel paar sõna ütelda.

Nii kaugele, kui minu pilk ulatab, ei ole siimaale veel kellelgi korda läinud, nime *Suomi* ehk Soome kohta seletust anda, mis kõigile oleks meeldinud. Et *Suomi* soomaad tähendab, ei taheta enam uskuda. „Ei ole võimalik, et kalju- ja järverikast maad soomaaks nimetati!“ hüütakse igalt poolt.

Ja siiski oli see võimalik. — Meil on kaunis rohkesti Soome nimelisi kohte. Nende ligikonnas oli vanasti, või on praegugi veel soo. Näituseks : Soome talu, Raamsoo ligidal, Laatre vallas, Sangaste-Laatre kihelkonnas.

Siinsed soorikastes maakondades asuvad elanikud tõrjuti suuremal arvul maalt välja. Nad rändasid põhja poole ja andsid oma uuele asu-

paigale, maapinna peale vaatamata, nime *Suomi* ehk Soome. See laotas ennast aja jooksul välja üle kogu maa. Nagu näeme, on meil siin rändava kohanimega tegemist. (Vaata lhk. 25).

Viljandis, 3. V. 1922. a.

F K.

V 60
1

5
4/1/88

TÜ RAAMATUKOGU

10300015891676

A
9049

i 30801527